

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

ADALÉK FÉLREÉRTÉSBŐL KELETKEZETT HELYNEVEINK HISTÓRIÁJÁHOZ

Földrajzi nevek számtalan névadási indíték alapján keletkezhetnek. Egy-egy földrajzi alakulat nevét véletlenszerűen, esetlegesen nyeri el a reá jellemző véges számú indítékok valamelyikének elhatároló és azonosító elnevezésként általánossá vált használata révén /Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Univ. Szegediensis, Acta Hist. 55: 7--14/. Valamennyi lehetőség közül a névadásban talán azt tekinthetjük a legritkább esetnek, ha félreértés szüli a helynevet. Ez első pillantásra hihetetlennek tűnhet, pedig -- vizsgálataink szerint -- ilyen névkeletkezéssel is számolhatunk. Példánk erre a Baja város alatt kanyargó Sugovica /Kamarás-Duna/ elnevezése.

Sokan ma is úgy tudják, hogy a folyó Sugó molnárlegény s kedvese, Vica tragikus szerelmének emlékére nyerte a Sugovica nevet. A szegény legény, akinek kitették a szűrét, s a gazdag hajósgazda leányának kettős öngyilkossággal végződő históriája azonban csak aitiologikus monda, amely a név eredeti jelentésének feledésbe merülése után keletkezett, hogy megmagyarázza az immár ismeretlen toponimát.

A valóság sokkal prózaibb. A Sugovica név délszláv eredetű, a šuga 'rüh' szó származéka. Valószínű szófejlődése: šugava voda 'rühes víz' > šugava > /kicsinyítővel/ šugavica > Sugovica. Am ha van elpuskázott névadás, akkor ez az a javából. Az említett folyószakasz ugyanis a névadás korában élővíz volt, amely számos fokkal, áteresszel csatlakozott a Duna főágához is. Ha tehát az elnevezés természeti indítékait szám-bavesszük, azt kell mondanunk, hogy a rüh azon kevésszámú in-dítékok egyike, amelyet eleve kizárhatunk. De megmagyarázható ez az elnevezés, ha figyelembe vesszük a névadás társadalmi indítékait az adott korban az említett helyen. Alapos okunk van ugyanis annak feltevésére, hogy a Sugovica nem a víz mi-nőségéről alkotott véleményt tükrözteti, hanem olyan társadal-mi problémák egyik eredője, amelyek lehetőséget teremtettek a korábbi elnevezés félreértésére.

A probléma gyökerét egy 15. századi oklevél /ZichyOkmt. VI, 198--209/ segít feltárni. A Baja közelében fekvő Szeremle határszomszédos birtokosai ugyanis ekkoriban perbe keveredtek, s ügyük tisztázása érdekében Garay nádor a kalocsai káptalan segédletével ismét bejáratta a vitatott területet. A határjárást a Vajas folyó és a Duna között ejtették meg. Kiinduló-pontjuk olyan helyen volt, ahol a Vajas három ágra szakad. Ezeket az ágakat Hwthyzoz, Vileti és Ruhuz nevekkel különíti el a beszámoló jelentés /uo. 199/. A peres terület északi ol-dalán egy, a bátai révet Bajával összekötő út futott, amelyen vissza lehetett érkezni az említett "háromágú torkolathoz", azaz a határjárás valahol Baja alatt lokalizálható kezdőpont-jához.

A három folyóág elnevezése eléggé problematikus. A Hwthyzoz esetében 'hattyas'-ra vagy 'hodos'-ra /PAIS DEZSŐ, Hód-sziget: MNy. XXVII, 321--2/ gyanakodhatnánk, azonban valószínűbb, hogy a finnugor korból származtatható hat szám-nevünk és az urali korig visszavezethető jó 'folyó' szavunk összetételének melléknévképzős alakjával kell számolnunk ilyesféle jelentéssel: 'hat ágú folyó', 'hat ágra szakadt fo-lyó'. Ebben az esetben talán egy olyan, kisebb kiemelkedések

alatt kanyargó folyószakaszcól van szó, amely magas vízállás esetén teljesen körül is fogta ezeket a dombocskákat. Feltevésünket igazolni látszik, hogy a korabeli oklevelek éppen itt említik az ún. Hothzygeth erdőt is. /ZichyOkmt. IV, 229, 280, 284, 286 stb./ A 'hat-jos' Vajas tehát olyan folyószakasz lehetett, amely kiszakadásától a Dunába torkollláig hat szigetcskéket fogott közre.

Még labilisabb a "Vileti" név megfejtési kísérlete. Ha azokból az okleveles adatokból indulunk ki, amelyek ekkortájt igen sok csatorna ásásáról, halastavak összekötéséről tudósítanak, feltételezhetjük, hogy talán ez esetben is kéttagú névvel van dolgunk, ti. a finnugor uj /Vi/ szó, illetve a hasonlóképp finnugorkori lesz ige egyik deverbális nomenképzővel képzett alakjának összetételével. Jelentése: 'új létű', 'újonnan keletkezett' lehetett. Tehát -- ha feltevésünk helytálló /és ebben egyáltalán nem vagyunk biztosak/ -- egy nem régen keletkezett, az eseményekhez képest a közelmúltban bevágódott /bevágott?/ folyómedret illethettek e névvel.

Lényegesen egyszerűbb a helyzet a harmadik -- és bizonyító eljárásunkban kiemelt fontosságú -- folyóág, a "Ruhuz" esetében. Ennek neve a roh töre vezethető vissza, amely ma már kihaltnak tekinthető szavunk, jelentése: 'barnásvörös', 'feketésvörös', 'sötét', 'feketés'. Eredetileg lovak színének meghatározására szolgált, de mivel már igen korán -- adatolhatóan a XII. századtól -- személynévként is előfordult, szükségét érezhették a fő- és melléknévi változat megkülönböztetésének. Így jöhetett létre a rohos /korabeli írással: ruhuz/ alak. Ma talán így nevezhetnénk ezt a folyóágot: Fekete-Vajas. Hogy mégsem tesszük, annak nyomós történeti oka van.

A török kiűzése után az udvar, amely ezt a területet is "terra neoaquisita"-nak tekintette, délszláv--dalmata népesítést - sokácokat és bunyevácokat - telepített ide. A harcos, határvédelmi szempontból sem elhanyagolható erőt képviselő népet nem kívánták azonnal jobbágysorba süllyeszteni, ezért Baját 1696. december 24-én a szabadalmazott kamarai mezővárosok sorába emelték. Természetesen az egykori birtokosok, a Czobor

család tagjai a visszafoglalás pillanatától mindent megtettek, hogy egykori birtokukat visszanyerjék. Ehhez azonban a Neoaquistica Commissio előtt kellett hitelt érdemlően bizonyítani birtokjogukat, s ha ez megtörtént, a fegyverváltság /a birtok értékének 10 %-a/ lefizetése után nyerték csak vissza egykori fekvőségeiket. Ez a pereskedés igen-igen elhúzódott, ugyanis csupán 1726. december 24-én kapta vissza Baját Czobor Márk gróf, s hivatalosan csak 1727. március 30-án iktatták birtokába /RAPCSÁNYI JAKAB, Baja és Bács-Bodorg vármegye községei. Bp., 1934. 37--47/. Érthető tehát, hogy a bizonyításhoz minden régi dokumentumot igyekeztek összekaparni, majd ezek birtokában az egykori határokat újból kitűzték, a régi, feledésbe merült neveket, amelyek immár jogbiztosítékká váltak, felelevenítették, s igyekeztek azokat a köztudatban is elterjeszteni. A frissen telepített balkáni lakosok az uradalmi tisztectől, officiálisoktól -- akik talán már maguk sem ismerték a régi okmányokból kibogarászott szavak egy részének pontos jelentését -- hallhatták a Ruhuz nevet, valószínűleg annak félreolvasott rühüs vagy rühes alakjában, amit aztán saját nyelvükre fordítottak. /Megjegyzendő: a maitól lényegesen hosszabb folyószakaszt illettek a Sugovica névvel még a XIX. században is./

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a Sugovica neve eredetileg a lószínnévből keletkezett Rohos-Vajas, azaz Fekete-Vajas lehetett, s a névadás természetes indítéka vizének sötétes árnyalata volt. Később, egy immár hivatalosnak tekinthető névadás során az eredeti nevet okiratokból kibetűzve Rühes-re változtatták, amelyet aztán a helyi népesség a saját nyelvén Sugovicá-nak mondott. Így lett tehát az eredetileg Fekete-Vajas-ból Rühes víz, helyesebben Sugovica. A példa egyben figyelmeztet arra is, hogy a török kiűzése után főleg az egykori hódoltság elnéptelenedett területein számolnunk kell a korábbi, természetes indítékból keletkezett névanyag rekonstruálásának kísérletével, amely nem biztos, hogy minden esetben sikeres volt. Eredményezhette olykor eltorzított, félreértelmezett nevek elterjesztését is. Máskor a nem

megfelelő helyen megvont új határok révén olyan elnevezések is meghonosodhattak, amelyek névadási indítékai éppen ezért talányosakká, a táj arculatából nehezen kikövetkeztethetőkké váltak.

SZEGFŰ LÁSZLÓ

KÉZIRATOS TÉRKÉPEINK HELYNÉVANYAGÁNAK FELHASZNÁLÁSA

A magyar helynévgyűjtésnek az az újjászületése, amely az utóbbi két évtizedben szemünk előtt játszódott le, s örvendetesen az egész magyar nyelvterületre kiterjedt, csak megelégedéssel töltheti el nyelvünk munkásait, életének vizsgálóit, kutatóit. Nagyon természetes, hogy a gyűjtőmunka menete önmagában is elegendő ahhoz, hogy a gyűjtés megejtéséhez, kivitelezéséhez, a gyűjtött anyag tárolásához, feldolgozásához a legkülönbözőbb "gyűjtéstechnológiai" kérdéseket, megoldásokat vessen fel. Gyűjtés-szervezőink erre maguk is rájöttek, s valóban azt látjuk, hogy már az első nagy munka, a "Zala megye földrajzi nevei" bevezetőjében erre vonatkozólag ÖRDÖG FERENC és VÉGH JÓZSEF komoly tanulmányt nyújtott.

Jómagam körülbelül húszéves koromban kezdtem érdeklődni a helynévgyűjtés iránt, s nem számítva a háborús katonaéveket, majd az utána következő közel évtizednyi időt, mintegy harminc esztendeje szentelem szabadidőmet e szép foglalatosságnak.

Hazánkban először a XVIII. század végén vetődik föl annak a gondolata, hogy a nép földrajzi elnevezéseit össze kellene gyűjteni. 1804-ben VIRÁG BENEDEK Kazinczy Ferenchez intézett levelében maradt ránk egyik első jelzése annak, hogy a helynevek iránt érdeklődnek. A század közepén már számos újságcikk jelenik meg e tárgyban. Évtizedek kellenek azonban, amíg megszületik 1864 körül PESTY FRIGYES -- ma is egyedülálló gyűjtése -- Magyarország kéziratos helynévgyűjteménye. Utána megint évtizedekig lappang a gyűjtés gondolata. De itthon GYÖRFFY ISTVÁN, Erdélyben SZABÓ T. ATTILA 1930 körül újra szenvedélyesen sürgeti ennek elvégzését. Mindkettő nemcsak

az élő, hanem a történeti helynévanyag összegyűjtésének fontosságát is szem előtt tartják. Rajtuk kívül WEIDLÉIN JÁNOS szarvasi tanár az, aki a harmincas évtizedben hazánkban a helynévgyűjtés élén halad, s szintén hangsúlyozza az élő mellett a történeti névanyag felgyűjtését is. Talán az ő munkásságában látjuk leginkább előadásom tárgyának, a kéziratostérképek névanyagának értékesítését. A feldolgozók -- a névfejtők, magyarázók oldaláról -- KNIEZSA ISTVÁN felejthetetlen nyelvtudásunk hangsúlyozza a történeti anyag pótolhatatlanságát.

Mátyás király halálával még élt az a nemzedék, amelyet Közép-Európa e legnagyobb embere Európa legjobb egyetemlein, főiskoláin neveltetett, tekintet nélkül arra, hogy a felismert tehetség az ország népének mely rétegéből, nemzetiségéből származott. Ez a kitűnő diplomata, tudós, sőt műszaki képzettségű réteg Mátyás király halálával azonnal nem szóródott szét, hanem jóformán Mohácsig hazánkban találta meg helyét.

Első kéziratostérképeink alatt Magyarország területéről készült -- metszetekben fennmaradt -- térképeket kell értenünk. E térképek nagy ritkaságuknál fogva alig lelhetők föl, újabban azonban faksimile kiadásban könnyen használhatók. Névtani feldolgozásban meg is kezdődött. Most azonban nem ezeket óhajtom érinteni, hanem a jóval későbbieket, elsősorban azokat, amelyek a megyei levéltárak díszei, kiváló értékei.

Magyarország területének első teljes felmérésére elsősorban katonai érdekből került sor. Mária Terézia hadvezérei -- különösen a hétéves háború alatt /1756--1763/ tapasztalták, hogy milyen fontos a jó térkép. Ezért a királynő elrendelte, s Magyarország vonatkozásában különösen szorgalmazta a felmérést. Már halála után 1782--85 közötti négy évben történt meg az általa elrendelt munka elvégzése. Ekkor már II. József -- annyi felvilágosult rendelet szülőatyja -- uralkodott, s ezért is nevezik az így elkészült térképlapokat József-féle felvétel-nek. Csak sajnálni tudjuk, hogy József ésszerű és korszerű intézkedéseit, rendeleteit a monarchia egységes vezetésének célszerűségi okainál fogva a német nyelv magyarországi

hatósági terjesztésével kapcsolta össze. Ez azután a haladásnak lett súlyos -- nemzeti ellenállásba ütköző -- kerékkötője.

1785-ben rendelettel -- Erdély nélkül -- Magyarországot tíz kerületre osztja fel, s ez évben megjelenik jobbágyrendelete is. A magyar területek felszabadítása a török hódítás alól elsősorban katonai, másodsorban gazdasági követelményeket támasztott a térképezés elé. Eltekintve az elszórtan keletkezett hadmérnöki és egyéb térképektől, legjelentősebb az ország legnagyobb részét feldolgozó, általánosságban József-féle felvétel néven ismert katonai térkép. Mint minden katonai felvétel, ez is szinte évszázadig alig hozzáférhető adathalmaz volt. Csak az első világháború befejezése után vált gyakorlatilag ismertté, hozzáférhetővé. Kiváló kutatója EPERJESSY KÁLMÁN közlései alapján ismertük meg, aki a felvételhez tartozó /többkötetes/ szöveges rész forrásértékét is megállapította. Feltétlenül kívánatos, hogy e térképek és a hozzátartozó szöveges rész helynévanyaga ismertté váljon. Mint minden emberi alkotás, amelyben számosan dolgoztak, ez is egyenetlen értékű, legalábbis helynévkutatási szempontból, ugyanis a térképezést végző mérnöktiszttól függött, hogy a szelvényre milyen mennyiségben, milyen sűrűségben jegyzi fel a helyneveket. A másik jellemzője e lapoknak, hogy általánosságban német és francia anyanyelvű katonatisztek készítették, akik igen sok esetben anyanyelvük helyesírásával jegyezték föl a magyar vagy más nemzetiségű helyneveket. /Például a Szeged mellett dolgozó francia hadmérnökök francia helyesírással adták vissza a jó ízes magyar neveket./ INCZEFI -- e terület helyneveinek feldolgozója -- 1770-ből említi a mai Ásotthalom mellett a Rosák 'Rózsák' helynevet. E nevet 1783-ban Rouchack, olvasd Rúsák azaz 'Rúzsák' tájnyelvi alakban jegyezte föl a francia tiszt. Így bizony e térképek használatához ismerni kell az élő anyagot. -- Zala megye mai területén igen jó szolgálatot tesz a Zala megye földrajzi nevei címen megjelent gyűjtemény, illetőleg a XIX. század közepe táján -- sokszor már magyar mérnököktől -- készített kéziratos térképek névanyaga. Ezek nyomán biztossággal meghatározhatjuk a katonai és kataszteri felvételek rossz feljegyzésű helyneveit is.

Családi kapcsolat, rokonság révén a volt Zala megyei községben, Balatonhenyén vagyok ismerős. Így érthető, hogy e község lapjait már évekkel ezelőtt használtam, feldolgoztam Zalaegerszegen. Most is ebből merítem példáimat. Az 1786 körül feljegyzett Walt Fegetehegt nevű erdőt ma is Feketehegy néven ismerik. A rejtélyes Marast Galomist nevű mocsár neve is megfejthető volt, bár azóta térképen nem jelentkezett. Segítőtársam volt VARGA DÉNESNÉ SZABÓ KAROLIN, aki 1972-ben ismertetett meg falujának helyneveivel. Nagyon fontos az, hogy a népi, paraszti munkamegosztásban egyes növények gazdasági munkáit asszonyok végzik, azok termőhelye rögzített lévén, bizonyos helyneveket jóformán csak asszonyok ismernek. Így derült ki itt is, hogy a titokzatos név egy időszakos vízállás neve a Feketehegy tetején, Kálamisztó. Jelentését, értelmét azonban idős adatközlőm sem ismerte. A vízállás jelentőségét bizonyítja azonban az, hogy 1851-ben FÉNYES ELEK "Magyarország geographiai szótára"-ban is megemlíti, sajnos névtelenül: "A magos henyei hegytetőn lévő tó bővelkedik kárászokkal." Ennyit tudunk, a név értelmét, jelentését még tovább kell kutatni.

Még érdekesebb az 1786-os térkép Marast Getis nevének sorsa. E név nemcsak azért maradt volna rejtély, mert a Getis név aligha lenne megfejthető átírt alakjában, hanem mint megállapítottam, ma már nem is ismerik. Itt segítettek azután a Zala megyei levéltárban őrzött kéziratos úrbéri térképeken még jelentkező Kettős tó megnevezések. A térképeknél azután szerencsésen segít az azonosítás, a terület pontos elhelyezkedése. A Kettős tó erdőben levő vízállást jelentett, kiszáradásával neve is feledésbe merült.

Amint látjuk e megmaradt néhány térképlap is igen értékes adatot tartalmaz, még akkor is, ha a rajta levő helyneveket úgy kell kifejtteni az idegen nyelvű, német helyesírás, kiejtés alól. Ezen rövid kis bemutató is nagyon szépen megvilágítja, hogy milyen értékes névanyagot lehetne Zala megye vonatkozásában így is összegyűjteni.

Ha most ehhez hozzávesszük, vagy helyesebben hozzádolgozzuk a megyei levéltár további sok-sok száz térképlapját, amelyet a törzsanyag úrbéri és kataszteri térképek néven tart számon, gyönyörűen kiegészítené azt a példamutató munkát, amelyben Zala megye élő földrajzi nevei megjelentek.

II. Józsefnek 1786-ban elkezdett kataszteri munkálataival további tervei voltak. Még ez évben egymás után jelennek meg felvilágosult intézkedései a jobbágyság, az iparosság stb. érdekében. 1787 áprilisában Budán telekkönyvi főhivatalt állított föl a kataszteri fölmérés irányítására. 1790. január 26-án II. József három kivételével visszavonja az uralkodása alatt Magyarországra vonatkozó rendeleteit. Márciusban a magyarországi vármegyék önhatalmúlag eltörlik II. József intézkedéseit, megsemmisítik a földmérések iratait, és visszaállítják a Mária Terézia-kori állapotokat.

Itt kell most megállnunk. Ugyanis Zala megyében -- miért, miért nem -- maradt meg egyedül II. József rendelkezésére készített kataszteri földmérési térképek, más megyékben ezeket hivatalosan mind megsemmisítették. E térképek az előbb készült katonai felvétellel együtt igen értékes magyar helynévanyagot tartalmaznak. Ezen első kataszteri felvétel megmaradt 230 lapját a hozzá tartozó ügyintézési iratok maradványaival együtt ma a Zala megyei Levéltár őrzi Zalaegerszegen, míg az iratokból kevés megmaradt a volt keszthelyi Festetich-féle levéltár anyagában is.

Egyelőre nem tudjuk okát, hogy az 1786-ban megkezdett kataszteri felvételek miért elsősorban az erdőterületeket, a Balaton mentén az úgynevezett bozótokat mérték fel. Így bizony e lapok igen értékes erdőgazdálkodás-történeti adatokat is megőriztek.

Nagyon fontos kéziratos térképeink v a l a m e n n y i hely/ség/ nevének leggondosabb, igen gyakran nagyító segítséggel, fárasztó, szemrontó munkával való betűhív kijegyzetelése gyűjtőcédulákra. A v a l a m e n n y i t azért hangsúlyozom, mert utólag nem állapítható meg, hogy mit hagyott ki a térképre névében hivatkozó szerző. A gyűjtőcédula elen-

gedhetetlen eszköz, nemcsak a feldolgozáshoz, hanem adatközléshez, sőt a gyűjtésbeni munkához is. Tartalmazza az adatkeltét, vagyis a térkép készítésének időpontját, a helynevet betűhíven, majd a helynév által megnevezett terület stb. művelési ágát, illetőleg a tereptárgy /pl. forrás stb./ megnevezését. A gyűjtőcédula gondos kiállítására fordított időt ne sajnáljuk, bőven megtérül a munka során, s a következő nemzedékek névmagyarozó-, névfejtő tevékenységében. Kétségtelenül fáradtságos, nehéz munkát jelent ezek tüzetes feldolgozása, azonban rendkívül sok könnyebbséget -- sőt mondhatnám örömet -- okoz majd annak, aki kísérletet tesz a helynevek feldolgozására, magyarázatára, megfejtésére. Rögzítenünk kell, hogy a helynevek feldolgozásához, magyarázatához, megfejtéséhez nem nyúlhatunk addig, s a névfejtések sem teljesen megnyugtatók, míg valamelyes történeti névelőzményt nem nyújtunk, s nem biztosítjuk ezzel névfejtésünk eredményességét.

A József-féle felvétel után jelentkezik tömegesen először kéziratos térképeink első, legértékesebb csoportja a XVIII--XIX. század fordulójáról. Feltehetően ekkor -- egy előttem ismeretlen utasítás nyomán -- indul meg az uradalmak /magán és kincstári/ birtokainak térképezése. Ezek a térképek még általánosságban, félig-meddig színes madártávlatban ábrázolják a terepet. Akadnak azonban már háromszögeléssel készültek is, legnagyobbbrészt felvevő asztallal, irányzékkal ellátott vonalzó segítségével rajzolják őket, mint azt egyes művészi mellékrajzú térképek el is árulják. Ilyent látunk például Duplater Antal mérnök készíttette 1780 körüli térképén, amely Mánfa községet ábrázolja. /Lelőhelye a pécsi székeskáptalan térképgyűjteménye./

Nagyon érdekesek és kiválóak az ezidőből fennmaradt, elsősorban kincstári erdőgazdasági térképek, amelyek a helyneveken kívül az első erdőgazdálkodási kísérleteket, az úgynevezett térszakozást mutatják még.

Tömegesen maradtak fenn azután kéziratos térképek a XIX. század első évtizedéből az állami és az uradalmi levéltárakban. Sajnos, a második világháború e téren is igen sok kárt

okozott. Hogy milyen értékeket veszítettünk el az uradalmi levéltárak pusztulásával /s be kell vallanunk, tudatos elpusztításával/, azt az látja legjobban, aki községhatár mélységig kutatja falvaink történetét, vizsgálja helyneveinket, s egy-egy községről -- szorgos kutatás ellenére is -- esetleg csak a XX. századi kataszteri felvételre akad. A XIX. század első évtizedeinek változatlan természeti viszonyait /irtásföldek, nagy erdők, ősi vízjárások stb./, tehát elsősorban gazdálkodást, valamint birtokviszonyokat érintő térképei után a jobbágyfelszabadítást követő mesterséges birtokelhatárolások olyan térképtömeget termelnek, amely kéziratos térképanyagunknak közel nyolcvan százalékát adja. E kéziratos térképek ekkor már több példányban készülnek, s így szerencsés esetben valamelyik már megmaradhatott. Például az OL-ban a baranyai közalapítványi térképek szinte betűszerint azonosak a Baranya megyei Levéltárba került, gyakran sérült példányokkal.

Az első tényleges természetes állapotot mutató felvételtől a megegyezést mutató birtokelkülönülést ábrázoló térképig számos változat készült, attól függően, hogy a birtokos és volt jobbágysai között a megegyezés az első menetre sikerült-e, vagy pedig bíróság útján kellett a megegyezést módosításokkal létrehozni. Gyakran csak egy kisebb terület vált vitássá, ezt azután -- esetleg nagyítva -- külön szelvényen dolgozták ki, s ilyen esetben gazdagabb névanyagot is fel tudtak tüntetni.

Noha a röviden urbáriális térképanyagnak nevezett térképek a mai megyei levéltáraknak féltett értékét jelentik, aránylag mégis könnyen hozzáférhetőek, könnyen kezelhetőek. Éppen ezért nagyon sajnálatos, hogy az országosan folytatódó megyei helynévgyűjtések ezeket nem dolgozták fel. Könnyen kezelhetőségüket, áttekinthetőségüket biztosítja az is, hogy nagy tömegükről szabatos levéltári jegyzék készült. A Magyar Országos Levéltár kiadásában /ezt megelőzően a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Levéltárak Országos Központja/ a "Levéltári jegyzékek I." sorozatban "Kéziratos térképek a területi állami levéltárakban" 1972-ig 21 kötetben adták ki a mai megyei levéltárak /a területi állami levéltárak tanácsai

alárendeltségbe kerültek és nevük is megváltozott/ térkép- anyagának jegyzékét. A helynévanyag feldolgozása természetesen egyszerűbb már, ha egyszer sikerült a kívánt helység térképeihez a leltárjegyzék alapján hozzájutni. Éppen azért, mert a térképek névanyaga egyszerűen a t e k i n t h e t ő , válik szükségessé minden térkép minden egyes nevét cédulára írni. Csak azután, ha a cédulagyűjtemény összeáll, válik ismertté, mely név van meg többször azonosan, esetleg megközelítő időpontban. A cédulákra természetesen a név betűhíven kerül, s ezenkívül feljegyezzük a térkép mutatott művelési ágat, amely a mai művelési ágtól igen gyakran erősen különbözik, ami nem egy esetben érthetővé teszi igen sok elnevezés eredetét. Mindezek után a térkép levéltári jelzetét jegyezzük föl. Más megoldás a térkép megnevezésére nem alkalmas, bár több helynévi munka önálló térképjelzéseket használ. Ugyanis igen gyakran szükségessé válik a hivatkozott adat visszakeresése, ellenőrzése, környezetének /névkörnyezet és természetes környezet/ bővebb megismerése. Ehhez pedig a térkép kiemelése, mikrofilmezése útján juthatunk, amihez a levéltári jelzet elengedhetetlen.

E térképek elsősorban az 1855-ös évektől keletkeztek. Készítőik között magyar mérnökök már nagyobb számban fordultak elő, de még több volt a német, cseh és morva nemzetiségű. Ezeknek igen gyér magyar nyelvtudásuk volt, ami megnehezítette a magyar néppel való érintkezést, következésképpen magyar nyelvű elnevezések feljegyzéseiben is nem egy esetben alapos, gyakran tréfás eljárásokat találunk /Lábaserdő 'szálerdő' helyett Laposerdő, Széleskőgy helyett Szeles kety stb./. E hibák természetesen vagy átkerülnek egyik térképről a másikra, vagy kijavítódnak. Tehát valamely helynévsorozat összeállítása e térképekről bizonyos megnyugtatót nyújt a névre vonatkozólag, amelyet az újabbkori élő névanyaggal történő egyeztetés bizonyossággá tehet. Amíg előzőkben említett legrégebbi térképanyagunk minden egyes adatának közlése kívánatos, az urbáriális térképekből válogathatunk. Egy adatot közlünk csak, lehetőleg a legrégebbit /esetleg közölhetjük a többi térkép levéltári

jelzetét/. Gyakran találunk térképeinken fonetikus feljegyzéseket, amelyeket már nyelvjárástörténeti szempontból is értékelhetünk /pl. az ö-zés jelentkezése/, és mérlegelhetjük közlésüket.

Vizsgálat tárgyává kell tennünk a térképlapokon azt, hogy több térképről megismert név a község mely részén jelentkezik azonosan /Kenderföld több helyen lehet attól függően, hogy a térképezéskor hol használtak ilyen célra földeket/. A XIX. század első felében készült, gyakran a vízrendezést megelőző lapok még az ősi névállapotot mutatják. A birtokelkülönülés során mesterséges, mérnöki idom /ügynevezett tábla/ alakítások történtek, s az eljáró mérnökre bízott, hogy az eléjük kerülő helynevekből melyiket használja fel dülönévként -- megpecsételve életüket és halálukat. A múlt század közepével kialakított birtokviszonyok óta eltelt több mint egy évszázad, szerényen számolva is, legalább három nemzedéket ölel fel. Mindegyik újabb nemzedékben mind erősebben jelentkeznek e mesterséges /mérnöki/ beosztások és elnevezések következetes használatának következményei. Elhalványodnak a régi nevek, s az írásbeliségbe vetett bizalom /amit a birtok- és egyéb pörökben egyedüli jogforrásnak elismert telekkönyv és kataszter használata/ szinte fetiszizált. Sajnálatosan megnehezíti élőnyelvi gyűjtésünket az, hogy adatközlőink különösebb megmagyarázás nélkül elsősorban az ezirányú, térképismeretből származó műveltségüket fitogtatják, s a községházán, majd a tanácsnál elfekvő kéziratok kataszteri térképek neveit ismételtetik. A gyűjtőnek vagy közlétezőnek kell kideríteni /ha van rá ideje és képessége/, hogy a falu népe tulajdonképpen milyen néven is nevezi egymásközti érintkezés, beszélgetés során a szóban forgó objektumot.

Az azután már az osztrák német nyelvű adminisztrációból következik, hogy nem egy esetben, amikor vegyes lakosságú község térképezéséről volt szó, elsősorban a német megnevezéseket jegyezte föl. Így egy-egy ősi magyar lakosságot is fenntartó községben /Babarc, Geresd stb./, alig lehet a magyar megnevezéseket kihúzni adatközlőinkből, mert a "hivatalos" jelen-

tőségű évszázados német elnevezések /amelyek^{et} esetleg a helybeli németek sem ismertek és használtak/ a köztudatba ivódtak. Például ugyanezért Véménd szerb helyneveiből a térképre csak egyetlen egyet jegyeztek föl, minden más név német lett, jóllehet a falu német lakossága részben csak "térképi" névként használja őket.

Fel kell figyelniünk arra azonban, hogy a telekkönyvekből /ügynevezett telekkönyvi betétek/, bár különböző évjáratúak is, nem érdemes kijegyezni semmit. A telekkönyvi előírás értelmében kötelesek voltak az első felvétel alkalmával megállapított dűlőnevet használni, éppen a törvény előtti pontos azonosítást biztosítandó.

Természetesen a későbbi, most már könyvmatos úton sokszorosított kataszteri /nyilvántartási/ térképek is kisebb-nagyobb módosításokkal ezt őrzik. Nagyobb eltérések ott jelentkeznek, ahol 1920 után ügynevezett polgári tagosítások történtek. E mérnöki művelet során újabb dűlőalakítások nyomán módosulhattak a helynevek, vagy újakat jegyeztek föl. Ez időszakban fordul elő, hogy egy-egy helység névanyagát magyarral egészítették ki, vagy pótolták.

Ennek az országosan egységes kataszteri térképnek a helynévanyaga azután téves értelmezés következtében bekerült az 1864--65. évben feljegyzett ügynevezett Pesty-féle helynévgyűjteménybe, és ezért e gyűjtés anyaga szinte községenként értékelendő. Vannak esetek, amikor ugyanis a hivatalosan békért adatokat az akkor már elkészült kataszteri térképről jegyezték ki. Kétségtelenül kívánatos és helyes az újabb helynévgyűjtemények kiadójának az a törekvése, hogy az élő helynévanyag feljegyzése mellett történeti anyagot is kívánnak nyújtani. A megoldás is kézenfekvő volt: előbb a Pesty-féle gyűjtés anyagát, majd a kataszteri térkép névanyagát is számba vették. Ezek természetesen az első lépések a kívánatos felé, és ha a gyűjtőgárda képzettsége is megfelel majd e feladatnak, az eredmény kétségtelenül értékes lesz.

Nagyon szükséges lenne annak a több ezer darabra tehető térkép helynévanyagának a feldolgozása, amely levéltáraink értékes kéziratos térkép-gyűjteményeiben fekszik. A szükséges levéltári helyismeretet annak személyzete készséggel megadja. A munka eléggé időigényes és nagy pontosságot, lelkiismeretességet kíván. Természetesen feltétlenül szükséges, hogy gyűjtött adatainkat az eddig megjelent, jelenkori helynévanyagot feltáró értékes kiadványokban figyelemmel kísérvük, az ott lévő vázrajzokon a helynév területi azonosságát is ellenőrizzük.

Nagyon távol vagyunk attól /s levéltári anyagban is szegényebbek vagyunk, mint az erdélyi iskola gyűjtő/, hogy a meglevő levéltári írásbeli anyagot felhasználhassuk. Ennek használata már több ismeretet, a latin és német nyelv megértésének elemeit is kívánja. Az igazán értékes, régi helynévanyag az úgynevezett vallatásokból emelhető ki elsősorban. Amikor is bizonyos pörös ügyekben helybéli tanúkat hallgatnak ki, akik azután a helyi névhasználatnak megfelelően emlegetik föl a kérdéses helyeket, határrészeket, vitatott területeket.

A kéziratos térképanyag feldolgozása már tízezerszámra biztosítja a helynevek betakarítását, megfelelő, egymást kiegészítő sorozatokban. A térképek neveinek kicédulázását az anyag kiadása előtt kellően rostálni kell, hiszen a kiadás lehetősége meglehetősen véges. Azonban a kigyűjtött névanyag semmiesetre se vesszen kárba, mert meglátásom szerint, alapját vehetné meg egy magyar helynévtörténeti adatbanknak egy közgyűjtemény kezelésben! Kitűnő példáját nyújtották ennek a finnek, akik finn nagyszótári gyűjtemény mellett egy gondosan kezelt, folyamatosan fejlesztett földrajzi névgyűjteményt is felállítottak. Ebből a közgyűjtemény mellett élő földrajzi névgyűjteményből, amely az élő és a történelmi magyar nyelvterületre terjeszkedne, bármely kutató ugyanúgy meríthetne, mint mondjuk a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete kezelte magyar nagyszótári gyűjtésből.

Talán túlságosan részleteztem a kéziratos térképeinknyújtotta kedvező lehetőségeket. Azonban ezek rejtik magukban azokat az adatokat, amelyeket a településtörténet megkíván. Az

élfelnyelvi gyűjtés /különösen a népetimológia stb. okozta változások miatt/ településtörténeti eredmények megállapításához nem ad elegendő biztonságot. Történeti helynévsorok összeállítására nélkül ez nem érhető el, viszont településtörténeti eredmény csak nagyszámú helynévből vonható le végérvényesen. A településtörténet körébe vonom természetesen azokat a következtetéseket is, amelyek a helység megalakulására, gazdaságtörténetére adnak felvilágosítást a helynevek magyarázata útján.

Nagy örömmel szolgálna, ha rövid ismertetésem nyomán akadna vállalkozó, aki belekezdene faluja történeti helynévanyagának az összegyűjtésébe.

RLUTER CAMILLO

VÉLEKEDÉSEK KECEL NEVÉNEK EREDETÉRŐL

Kecelre kerülve a tanítás során a település történetével is kellett foglalkoznom. Megfelelő ismeretek hiányában idősebb kartársaim jegyzeteire, kutatásaira támaszkodtam. Ez megkönynyítette munkámat, sőt felébresztette a kutatás vágyát. A segédletül kapott anyagban a község nevének eredetét így magyarázták:

"... a két halomvonalat mélyedésében lévő víz, majd a dunai árvíz miatt a lakosság a két halomvonalat tetejére épült. Vagyis a víz két szélére. Kétszél. Idegen nyelvi hatás miatt alakult Kecel alakra." E megállapítás szájhagyományra épült csakúgy mint Rózsa László bíró jelentése 1864-ben /Pesty Frigyes: Magyarország helyneveinek gyűjteménye/: "Ezen község a nép mondása szerint régenten mivel telepedésekor házaik egy vízállás vagy kistónak két szélre felépítették, a víz a két ház közötti hézag miatt Két-Szélnek, azonban a később telepedett tót ajku nép által Kecelnek neveztetett." Hasonló szellemben nyilatkozott a név eredetéről dr. Timár Kálmán nyugalmazott egyetemi magántanár Sárközi helynevek című tanulmányában /Két-hely/.

A hagyományt és a ráépülő magyarázatot nem tartom helyesnek. Az igaz, hogy Kecel egy vízállás két szélén, két partján települt, de a szlovákajkúak megjelenése előtt is Kecel volt a település neve. Gróf Patachich Gábor kalocsai érsek csak 1734-ben engedélyezte a "miskei tótok" Kecelen való letelepedését.

A feltehetően első írásos emlék közlését Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. könyve 700. oldalán találtam, mégpedig a kalocsai érsekség és a káptalan közötti 1198-i dézsmamegállapodásban. Itt a helység Kecil formában található. A mai Kecellel való azonosítást Paul Flach teszi meg 1969-ben Münchenben kiadott "Adatok a hajdani Bács és Bodrog vármegyék, valamint a Solti szék történeti földrajzához" c. könyvében. Csánki Dezső "Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában" c. munkájában Kecel 1412-ben említettetik /"Keczel. Kechel...Kir. ember nevében fordul elő. -- Kétségtelen a Kalocsától kel. eső mai Keczelnek felel meg"/.

Ez a két okirat, valamint az előző fejezetben említettek minden kétséget kizárva bizonyítják: Két-Szélből -- legalábbis a XVIII. században idegen betelepülők megjelenésével -- nem lehet Kecel. Talán inkább volt tulajdonosáról maradt a helységre a név. Esetleg a tulajdonost hívták birtoka után Kechelnek? Mindkettő lehetséges. Vegyük sorba! Van-e olyan történelmi személy, aki számításba jöhet?

Ketel kun vezérről olvashatunk a "Gesta Hungarorum"-ban, Komjáthy István "Mondák könyvé"-ban, A Pallas Nagy Lexikona X. kötetében. Jókai Mór "A magyar nemzet története" 1854. évi kiadásban a Ketel helyett a Retel formát használja. Az 1969. évi kiadás I. kötet 38. oldalán már Kecel van. Igaz ezt dr. Téglás Tivadar szíves közlésében elírásnak tekinti.

Pesty Frigyes Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben c. művében Retel Ketelre változását Anonymus munkájának helyesebb olvasásával bizonyítja. Majd a 281. oldalon ezt írja: "Rethel, Somogyban. /L. Keczel/" Tehát Pesty szerint Ketel egyenlő Keczel-l. Hasonló véleményen volt Wenzel Gusztáv is, illetőleg Kovács Mándor,

aki 1889. évben kiadott betűrendes névmutatójában a 364. oldalon az alábbi áll: "Ketel, vinitor. 1086.I.35. Ketel poss. ultra fluv. Copus cum udvornicis. 1231.IX.226. -- "de Ketel" perperam pro: Mortunus de Kese /Kubinyi. I.43./ 1263. VIII. 80. -- Vide: Kecel".

Az említett munkák szerzői szerintem egyértelműen meggyeztek abban, hogy a kum vezér nevére utaló Ketel forma Kecz-el-re, Kecel-re változott. Ezt így nem határozták meg sehol sem, de munkáikból ez kiolvasható.

A korábban idézett lexikon megemlíti, hogy a Kete és Köte név az Árpádok korában és azon túl is gyakori volt. Az első világháború előtti Magyarországon Kaposvár mellett, Erdélyben /Magyarkecel, Oláhkecel/ és a Duna-Tisza közti Kecel szerepelt a helységnévtárban.

A mi Kecelünk neve is fejlődésen ment keresztül vagy csak lejegyzési módja, ezt az 1412-es okiraton kívül a "Monumentum Vaticana" is mutatja. A római Szentlélek Társulat Anyakönyvében /1446--1523/ ez áll: Sebastianus plebanus de Kechel diocensis Collociensis unacum matre sua Agata et Lucia uxor Pauli Choaz de aedem diocensis dei 14.Maii.1493." E két iratból is látható, hogy Kecel személynévként és földrajzinévként is szerepelt. Az eddig tárgyalt források személynév eredetét látszik alátámasztani Kálmán Béla A nevek világa c. könyve, amikor Kecelt az "ismeretlen származású ősi magyar nevek" közé sorolja.

Egy-egy földrajzi név eredetének kiderítéséhez nagy mennyiségű történeti adatra van szükség, és figyelembe kell venni természetesen az eddigi megfejtési kísérleteket.

Ilyen figyelmen kívül nem hagyható megalapozott szófejtést végzett Rásonyi László. Kiss Lajos szíves közlésében az alábbiakra bátorított fel.

A Kecel név eredetének megfejtésében akkor járunk el helyesen, ha Rásonyi László kutatásainak adunk hitelt /Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. Les noms toponymiques comans du Kiskunság par L. Rásonyi. Akadémiai Kiadó, Budapest 1957/, és községünk nevét a török q i' z i' l 'vörös'

jelentésű közszóval azonosítjuk. Kiss Lajos szerint Ketel a csagatáj küt'öriz, legelőre vezet' és a kütül 'vezeték' szavakból származik, azonossága a Kecel helynévvel sem etimológiai, sem hangtörténeti alapon nem tételezhető fel.

E kutatási eredmények miatt tehát el kell vetnünk a Ketel vezérrel kapcsolatos hipotéziseinket. A továbbiakban fel kellene deríteni, hogy milyen természeti tényezők, földrajzi adottságok tették lehetővé a q i' z i' l 'vörös' elnevezést. Utal-e valami vörösre, vörös szóra?

Két dolgot találni. A Vörös-erdő az egyik. A volt akácoknak -- az ötvenes években kiirtották, helyén ma szőlő van -- gazdája sohasem volt Vörös nevezetű. A többi határbeli földrajzinévvel /Kölesér, Méhesfok, Sövényeskút, Rózsaberek/, középkori eredetre enged következtetni. A névben a vöröstölgy erdőre utaló maradványt vélek felfedezni. Vass Előd "Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai" c. könyvében a 162 felsorolt helység közül csak Kecelnél található makkoltatási adóztatás. A Vörös-erdő "tölösét" a török uralom, míg a mai Újfalu "tölösét" a századforduló tüntette el. A másik: környékünkön az Őrjeg mocsár-at Vörös-mocsár-nak is hívták /Mikoviny S. térképe/ a Dunavölgyi-főcsatorna megépítése előtt. Őrjeg tőzeges mocsár. Szárazabb esztendőkből a rajtuk keresztül haladó utakon a járművek vöröses port vertek fel. Valószínűleg az őstulokcsorda, ménes, gulya vagy a birka-falka után is hosszan húzott a vörös por. A mocsarak szélén szintén hasonló színű a tőzegrész. A tőzegvizsgálatok egy tölgyfajta létezését is kimutatták.

Jelenleg tehát legkézenfekvőbb következtetés a következő: Kecel nevét földrajzi, illetőleg természeti tényezőknek köszönheti.

IVÁN LÁSZLÓ

A POZSONY MEGYEI FELSŐSZELI HELYNEVEL

Galántától 7 kilométerre délre -- Taksonyt elhagyva --
F e l s ő s z e l i /a helyi kiejtésben: Fősőszeli/ a legközelebbi község. Lakóinak száma a negyvenes években mintegy 4500 lélek, mind magyar nemzetiségű. Felekezeti megoszlásuk: kb. 55 % evangélikus, kb. 45 % római katolikus. Volt még 120--150 zsidó is a faluban és nagyjából hasonló számú cigány. A község területe 6881 katasztrális hold. Ez nagyrészt szántó, de jelentős volt a rét- és legelőterülete, azonkívül a Kis-Duna mellékén erdők is tartoztak a faluhoz. A vidék tipikus kis-alföldi síkság, kisebb folyókkal szabdalva. A települést a Dudvág szeli ketté, melybe a Galántát és Taksonyt érintő Sárd torkollik a déli faluvégen. 1945-ben közigazgatásilag Felsőszelihez tartozott: Dögös /major/, Körtvélyes /major/, Sziget /major/, Búzarév /puszta/, Alsórét /major/. A szomszédos községek: északról Taksony, nyugatról Hidaskürt, Vezekény, Tallós, délről Alsószeli, keletről Deáki.

"Felső-Szeli a Kis Alföldön, vagy Mátyusföldön van. Ez a vidék réges-régen tenger volt. Mikor szárazföld lett, különféle népek éltek rajta. Hajdan a kelták laktak itt, azután a kvádok és markomannok. A dunántúli rész, Pannonia név alatt a maiaké volt. A kvádok és markomannok után a hunok, avarok és utoljára a magyarok következtek. Ez a vidék Mátyusföldének neveztetik a hajdani zsarnok Úr: Trencsényi Csák Máté után, a kivel alig birt az akkori magyar király: Róbert Károly." /Endreffy János: Adatok a felső-szeli evangy. egyház történetéhez. Felső-Szeli, 1910. Első Galántai Könyvnyomda és Papírraktár, Galánta./

A környező falvakhoz hasonlóan Felsőszelinek is hosszú történeti múltja van. Erről tanúskodnak a honfoglalás- és népvándorláskori leletek. A korabeli okiratok is gyakran említik: az egyik pl. II. Géza idejéből /1158./ származik, a másik II. Endre korából /1217./. A község neve Z e l e, S c e l e

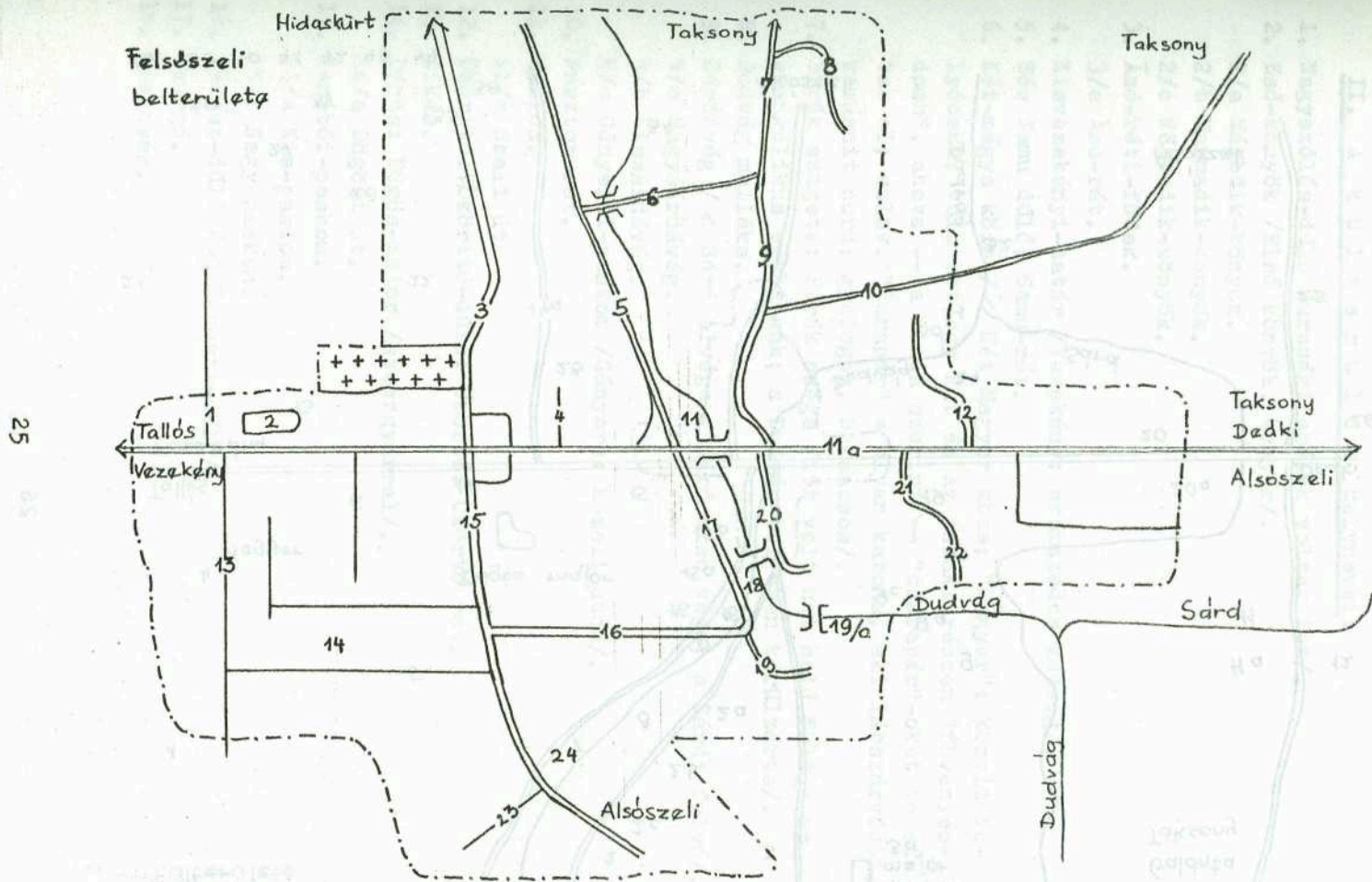
alakokban fordul elő ezekben az iratokban, egy pápai tizedlistában pedig S i l i formában. 1324-ben Z y l i Konrád a földbirtokosa. A S z e l i család kezéből a C s o r b a - nemzetségnek jut a falu, majd egyik felét a S a á g h i D e á k család, a másik felét az I l l é s h á z i család kapja meg. 1553-ban B á t h o r i András és a b o r o s - t y á n k ő i uradalom a birtokosa. Két temploma van a községnek: az 1775-ben épült /harmadik/ római katolikus, amely az 1401-es /első/ templomnak a helyén áll /és a reformáció idején: evangélikus/, továbbá: az 1786-ban emelt evangélikus, amelynek a tornyát csak 1856-ban húzták föl. Volt még egy zsidó imaház is a Főszeg-nek nevezett utcában /a zsidó iskolával közös udvarban/. /A visszatért Felvidék. Budapest, 1939. Mah Ottó és Tsa "Rákóczi" Könyvkiadóvállalata./

A mellékelt térképvázlatok figyelembevételével bemutatom Felsőszeli belterületének és külterületének helyneveit /esetenként némi magyarázattal/. Az adatok az 1945-ös állapotokat tükrözik, és az ezután következő évtizedekben emlékezetből gyűjtöttem össze azokat. A községet és a határát viszonylag jól ismerem. A megnevezéseket a Felsőszeliben született édesanyammal, nagybátyámmal és több onnan származó rokonnal ellenőriztettem.

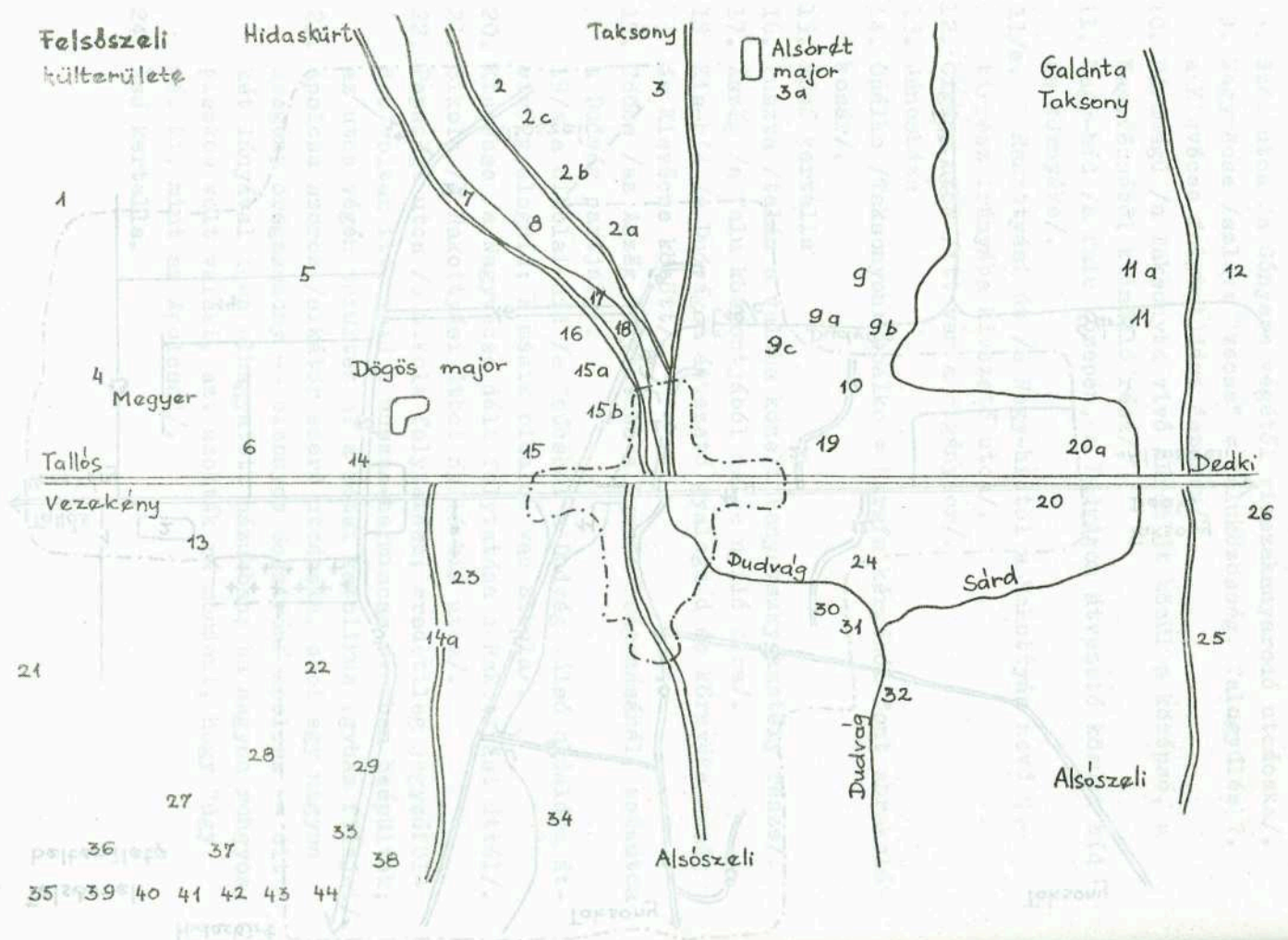
I. A b e l t e r ü l e t h e l y n e v e i :

1. Dögösi utca /a Dögös-major felé vezető utca/.
2. Nagypálé; Nagypálé tó /< Nagy Pál tava; a tó és a dögösi szeszgyár között volt az evangélikus egyház 26 hold földje/.
3. Temető utca /a ma is használatos temetőről/.
4. Sár utca /rövid, sáros zsákutca/.
5. Főszög /a falu központjából északra nyíló utca/.
6. Várhá-híd: Várhán-híd /régebben fából, majd betonból épített gyalogátkelő híd a Dudvágon, Főszög és Nagyvecse, valamint Gönyere között/.
7. Gönyere /Göny ere, vize ?, a Nagyvecse északi folytatása/.

8. Szél utca /a Gőnyere végétől visszakanyarodó utcácska/.
9. Nagyvécse /szláv: "vecse" = faluközösség, falugyűlés ?, a Kisvécse folytatódása északon/.
10. Háromágú /a Taksonyba vivő három út közül a középső, a Nagyvécseből kiinduló rész/.
11. Nagy-híd /a falu közepén, a Dudvágon átvezető közúti híd és környéke/.
- 11/a. Rakottyási út /a Nagy-hídtól a Rakottyás nevű háttárrész irányába kivezető utca/.
12. Cigány utca /itt van a cigánysor/.
13. Jánosháza
14. Opálko /Taksonyon: opálko = hársfa kérgéből font abrakoló kosár/.
15. Főső kertalla
16. Puszta /talán a valaha közeli Benyovszky-kastély része/.
17. Ászög /a falu központjából délre nyíló utca/.
18. Kis-híd /a Dudvágon átvezető gyaloghíd és környéke Aszög és Kisvécse között/.
19. Csűcs /az Aszög folytatása a Puszta leágazásánál, zsákutca a Dudvág partjáig/.
- 19/a a Sikolai-híd /a Csűcsből a Dudvág túlsó oldalára át-
vivő gyaloghíd; a másik oldalon van Sikola/.
20. Kisvécse /a Nagyvécse déli folytatása a Rakottyási úttól/.
21. Sikola /a Rakottyási útból nyíló kis utca/.
22. Papszégi utca /a Sikola folytatása; eredetileg jegyzőföldek voltak itt, majd a húszas-harmincas években beépültek; az utca végén kerültek el a római katolikus egyház földjei/.
23. Apolcsa szoros /sikátor szerű utcácska, ahol egy nagyon szegény öregasszony -- bizonyos Besztróné Apolcsa -- élt két lányával igen elhagyatott házukban; ha nagyon rongyos, piszkos volt valaki, azt szokták rá mondani, hogy "úgy néz ki, mint az Apolcsa"/.
24. Ásó kertalla.

26
25

Felsőszeli külterülete

Hidaskürt

Taksony

Alsórdt major 3a

Galdnta Taksony

1

5

2

2c

2b

3

2a

8

9

11a

12

4

Magyer

Dögös major

16

18

9c

9a

9b

11

Tallós

6

14

15

15a

15b

19

20a

Dedki

Vezakény

13

15

Dudvág

24

Sárd

20

26

21

22

14a

23

30

31

32

25

27

28

29

34

Alsószeli

Alsószeli

36

37

35

38

35

39

40

41

42

43

44

II. A k ü l t e r ü l e t helynevei:

1. Nagyszőlős-dűlő /urasági szőlők voltak itt/.
2. Első-könyök /Első könyök, kanyar/.
 - 2/a Második-könyök.
 - 2/b Harmadik-könyök.
 - 2/c Negyedik-könyök.
3. Ásó-réti-fődek.
 - 3/a Ásó-rét.
4. Kisvezekényi-határ /Vezekény: szomszédos község/.
5. Sós Samu dűlő; Samu-rét.
6. Két-mégye köze / < Két Megyer köze; "Megyer": közeli folyócska; volt itt egy kút és az északi részen "fövenyésdomb", ahova -- a monda szerint -- "csarapár"-okat temettek el; szlov. "čarapár" = olyan katona, aki lábszárvédőt, kamásnit hord; gyalogos, bakancsos/.
7. Bírák szigete: Bírák szége /itt volt hat hold földje az evangélikus egyháznak; a Dudvág teljesen körülzárta/.
8. Dudvág melléke.
9. Sárdavég / < Sárd alvége < Sárd alsó vége; a Sárd: folyó/.
 - 9/a Nagysárdavég.
 - 9/b KISSÁRDÁVÉG.
 - 9/c Gőnyerei-paskom /Gőnyere: közeli utca/.
10. Pásztor-rét.
11. Hallód.
 - 11/a Szeli út.
12. Ökörítő: Ökörítő-dűlő: Ökörtó: Ökörtó rét.
13. Bikás.
14. Dögös: Dögös-major /szeszgyárral/.
 - 14/a Dögösi út.
15. Temetői-paskom.
 - 15/a Kis-paskom.
 - 15/b Nagy-paskom.
16. Kérész-dűlő / < Kereszt-dűlő/.
17. Csurgó.
18. Kövecses.

19. Borjúk mezeje.
20. Kendérgyár /a negyvenes évek elején létesített kenderfeldolgozó üzemről/.
20/a Rakottyás /folyókanyarban; a Sárd menti rekettyések-ről/.
21. Buzaré / < Búzarév; régen malom volt itt a Feketevízen/.
22. Benyócki-fődek /a Benyovszky családnak kastélya volt Aszéken, a Csúccsel szemben, Soós Gáspár és Dömötör Gáspár telke között; a kastélyt a húszas évek elején szedték szét; 1945-ben még kert volt a kastély helyén/.
23. Vágóhídi-paskom /a közeli községi vágóhídról/.
24. Pap szége /itt voltak a római katolikus egyház földjei/.
25. Úr fölgye; Úr-földi-dűlő.
26. Diáki út /a Deáki községbe menő út környéke/.
27. Erdőszög.
28. Háromszög.
29. Zsellér-főd; Útmelléki-paskom.
30. Malomkert /a Papszegi utca és a Pap szége között; valószínűleg régi vízimalomról/.
31. Forgó /a Dudvág és a Sárd összefolyásánál/.
32. Tilos.
33. Tag.
34. Kandija.
35. Sziget; Szigeti-major /6--8 kilométerre a falutól délre, a Kis-Duna és a Feketevíz felé/.
36. Ekecs akla / < Ekecs akla < Ekecs akolja; Ekecs: falu a Csallóközben, a Kis-Duna túloldalán/.
37. Duna melléke /4--5 kilométerre a falutól délre; a Kis-Duna és a Feketevíz melléke/.
38. Körtélés; Körtélés-major / < Körtvélyes major; a falutól délre-délkeletre 3--4 kilométerre, szeszgyárral/.
39. Úrföldi-major.
40. Kis-réti-dűlő.
41. Üregréti; Üregréti-dűlő.
42. Orbán. /Ez utóbbi négy határrész az ún. Dunamellékén; a

Kis-Duna és a Feketevíz határolta területeken van, a falutól 4--6 kilométerre délre./

43. Csongrádi-árok /hosszú, terjedelmes ásott árok, szintén a Dunamellékén/.
44. Kolozs ere /a Csongrádi árok egy része/.

Felsőszelít sem kerülhette el az 1947-ben megindult lakosságcsere. A faluba a magyarországi Tótkomlós községből áttelepültek kerültek, a Felsőszeliből kitelepítetteket Tolnába /Belecska, Udvari, Kaposszekcső, Csikóstöttös, Sásd/, Baranyába /Pécs, Püspöklak, Erzsébet/, Csongrádba /Ambrózfalva, Nagymágocs/ kényszerítették. A község lakosságának így mintegy 50--60 %-a került Magyarországra 1947-ben. Az eredeti magyar lakosság létszámának illetően való erős megcsappanása, az ottani gazdálkodási mód megváltozása a földrajzi nevek sorsát is megpecsételte Felsőszeliben: az évszázadokig szinte változatlan nyelvi közösségben használt fogalmak jórészt elvesztették értetődő, megtartó talajukat, fennmaradásuk már csak esetleges, amennyiben a faluban visszamaradt őslakoságnak még szüksége van rájuk /netán ha átvették a betelepültek, hiszen magyarul jól tudtak/, vagy az onnan kitelepítettek lassan kihaló nemzedéke új hazájában is őrzi még egy darabig a szavakat megtartó emlékezetében.

NÉMETH ZOLTÁN

A TANYANEVEKRŐL

Több alföldi tanyás megyében folyik jelenleg a földrajzinév-gyűjtemények ellenőrzése, ill. a kézirat előkészítése /a cédulázás/. A legnagyobb tanyás megyében, Bács-Kiskunban az összegyűlt névanyag nagyobb része t a n y a n é v: kevés kivétellel személynév és a tanya szó összetétele.

1982. március 4-én összegyűltünk néhányan^{*} a Nyelvtudományi Intézetben, hogy eldöntsük: hogyan kerüljenek a tanya-
nevek e g y s é g e s e n a jövő /alföldi/ kötetekbe?
Milyen lejegyzés- és rövidítésrendszert alkalmazunk, hogy
minden fontos adat benne legyen a gyűjteményben, de a terjen-
gősséget is, a szöveg túlzásfoltosságát is lehetőleg elkerüljük?

M i a t a n y a ?

A TESz. szerint "a határban levő kisebb gazdasági tele-
pülés." Az Értelmező Kéziszótár szerint: "/Alföldi/ község,
/mező/város határában lakóházból és gazdasági épületekből ál-
ló kis gazdasági település".

Ezeket a meghatározásokat feltétlenül ki kell egészíte-
ni -- a 'gazdasági település' fogalmát pontosabban körülír-
va -- a következőkkel:

1. Az /alföldi/ tanyához mindig hozzátartozik kisebb-na-
gyobb földterület is: szántó, legelő, kaszáló, rét, szőlő, né-
hány gyümölcsfából, akácból vagy nyárból álló facsoport /er-
dő/ stb. is. Azaz a tanya neve nem csak épület/ek/et, hanem
t e r ü l e t e t is jelöl.

2. Gyakori az is, hogy személynév + tanya szóösszetétel
jelöl valamely területet akkor is, ha már nincs ott semmiféle
épület /a tanya elpusztult, lebontották/, csupán a hely neve él.

3. A tanya szóhoz kapcsolt s z e m é l y n é v a leg-
több esetben a tanya jelenlegi vagy volt tulajdonosának a ne-
ve. A személynév többféle változatban szerepelhet: a vezeték-
név, a keresztnév és a ragadványnév különböző variációi.

Hogyan jegyezzük le, milyen rövidítéseket alkalmazunk
a személynév + tanya ~ tanyája összetételű földrajzi nevek
esetében?

Ezt a problémát vitattuk meg, és közös nevezőre jutottunk
a következőkben:

1. A szóbeli /népi/ neve/ke/t közlő adattestben nem rö-
vidítünk semmit; mindig leírjuk a tanya ~ tanyája szót is.

* Jelen voltak: BALOGH LAJOS, BOGNÁR ANDRÁS, FARKAS FERENC,
HAJDÚ MIHÁLY, HÉVVÍZI SÁNDOR, ÖRDÖG FERENC.

2. Nem közöljük a tanya írásbeli /hivatalos/ nevét és címét. Például: a Kovács-tanya mellé nem vesszük fel a Kovács Péter tanyája, Belsőnyír 6. adatot.

3. Az alföldi tanyák nagy többsége tengersík vidéken áll/t/. Főlélesleges tehát minden esetben fölírni a domborzatra utaló S betűt. Ha azonban a tanyakörnyék -- akár csak alföldi értelemben is -- dombos, mocsaras stb., vagy maga a tanya is hőgy-re épült, azt fel kell jegyezni.

4. Általában elhagyjuk a művelési ágra vonatkozó adatokat is. Mert nem tanya igazán a tanya, ha nincs a környékén szántó /kert/, legelő, szőlő, gyümölcsös stb. Ha azonban valamilyen különleges növényt -- pl. komlót -- természetnek ott, azt érdemes följegyezni. Különösen akkor, ha pl. a Kovács-tanya Komlós tanya alakban is szerepel.

Ha az adattest után leírjuk a Ta /= tanya/, ill. Volt Ta /= volt tanya, lebontott tanya, tanyahely/ rövidítést, ebből már nyilvánvaló: vagy máig is élő /lakott/ tanyáról van szó, vagy a megszűnt tanya neve él még a terület népi elnevezésében.

5. Ami a /tanya/ névmagyarázatokot illeti, itt már érdemes r ö v i d í t é s e k e t alkalmazni. Főlélesleges lenne számtalan sokszor leírni ugyanazokat a közléseket. Az elfogadott rövidítések:

Tul. = tulajdonos

Volt tul. = volt /régebbi, egykori/ tulajdonos

vn = vezetéknev

kn = keresztnév

rn = ragadványnév /gúnynév, közömbös hangulatú ragadványnév/

Néhány lehetséges változat -- a teljesség igénye nélkül:
Kovács-tanya Ta. Tul. vn. /= lakott tanya, tulajdonosa vezetéknevéről/.

István-tanya : Pista-tanya Ta. Tul. kn. /= lakott tanya, tulajdonosa keresztnévéről/.

Kovács István tanyája Ta. Tul. vn, kn. /= lakott tanya, tulajdonosa vezeték- és keresztnévéről/.

Sötét-tanya Ta. Tul. rn. /= lakott tanya, tulajdonosa ragadványnevééről/. De ez nyilvánvaló mindig, az "rn." ezt megvilágítja.

Sötét Kovács-tanya tanyája Ta. Tul. rn, vn. /= lakott tanya, tulajdonosa ragadvány- és vezetéknevééről/.

Sötét Pista tanyája Ta. Tul. rn, kn. /= lakott tanya, tulajdonosa ragadvány- és keresztnevééről/.

Sötét Kovács Pista tanyája Ta. Tul. rn, vn, kn. /= lakott tanya, tulajdonosa ragadvány-, vezeték- és keresztnevééről/.

Ha a tanyának több népi neve is van -- pl. az egyik az egykori, a másik a jelenlegi tulajdonost idézi -- akkor ezeket i d ő r e n d b e n írjuk fel, és a két magyarázat közé pontosvesszőt tegyünk. Például: Sötét Kovács Pista tanyája : Labozár-tanya Ta. Volt tul. rn, vn, kn; Tul. vn.

Természetesen jónéhány egyéb variáció is lehetséges még, ezeknek a feljegyzési és rövidítési problémáit az ellenőrzők-közzetevők maguk is könnyen megoldhatják.

A mondottakból nyilvánvaló: a sok tanyanev egyszerűvé teszi ugyan az alföldi földrajzinév-gyűjteményeket, de valami többlettel is szolgál ez a névtömeg: a külterületen, magányos tanyákon /élt és/ élő emberek /családok/ szinte teljes vezetéknev és ragadványnev adattárát adja.

Itt és most csak a tanyanevekről szoltunk. Az egyéb tudnivalókat közlik a megyei útmutatók és a Kézikönyv.

BOGNÁR ANDRÁS

KISEBB TELEPÜLÉSEINK UTCANEVEIRŐL

Szép számú földolgozása van már a magyarországi utcaneveknek, de ezek mindegyike valamely nagyobb településünk közterületnévanyagával foglalkozik. Természetes ez, hiszen csak jelentősebb helységben van annyi név, amennyi a tanulmányozást, rendszerezést megérdemli. Öt-hatutcás falu névanyaga

első pillantásra áttekinthető, statisztikai földolgozása fő-
löszleges. Általánosan érvényes megállapításokat mégsem tehe-
tünk kisebb településeink utcanévstruktúrájára vonatkozóan
mindaddig, amíg legalább néhány dolgozat be nem mutatja ezek
jellemző sajátosságait. Az efféle cikkeknek a sorát szeretném
megkezdeni alábbi munkámmal.

Legelső feladat a vizsgálandó települések kiválasztása
volt, s majdnem ez lett egyben a legnehezebb is. Szerettem
volna az ország különböző területeinek az utcanévanyagát,
-rendszerét is összevetni, s ehhez vidékenként legalább 60--
80 névadat látszott szükségesnek, bár lehetett volna éppen
nagyobb is ez a szám. Nagyjából azonos nagyságú községeket
kellett volna választanom országszerte, de akkor az Alföld
nagyhatáru -- és nagy belterületű -- falvainak vizsgálata
teljesen elmaradt volna. Ezen kívül tetézte a gondot, hogy
eddig éppen itt kevés még a közzétett jelenkori helynévgyűjtés,
s alig van így lehetőség a földolgozó munkára. Végül összefüg-
gő területen gondoltam a vizsgálandó községeket kijelölni,
mert csak így vállalhatom a teljességre való törekvést, és
csak így képviselhetik a falvak azt az országrészt, ahol el-
helyezkednek.

Forrásként a már megjelent helynévgyűjtéseket használ-
tam. Az alábbiakban sorolom föl a kiválasztott településeket,
adataik közzétevőinek neveit és a kötetben szereplő sorszá-
maikat, illetőleg jelzőszámaikat. Zala megye lenti járásából
/közzétevő: Markó Imre Lehel/ 132. Szentgyörgyvölgy, 133. Ma-
rokföld, 134. Csesztreg, 136. Nemesnép, 137. Zalabaksa, 139.
Lendvajakabfa, 140. Baglad, 142. Resznek, 145. Bödeháza, 146.
Zalaszombatfa, 147. Belsősárd, 148. Lentikápolna, 154. Gábor-
jánháza, 155. Szíjártóháza, 156. Külsősárd, 157. Lenti, 159.
Rédics. Veszprém megye tapolcai járás /közzétevő: Gaál Sándor-
né, Király Lajos, Mészárosné Varga Mária/ 10. Taliándörögd,
12. Vigántpetend, 13. Kapolcs, 14. Óbudavár, 15. Szentjakabfa,
19. Balatoncsicsó, 20. Monostorapáti, 21. Hegyesd, 22. Szent-
antalfa, 23. Balatonhenye, 25. Tagyon, 26. Monoszló, 28.
Szentbékállá, 30. Köveskál, 32. Mindszentkála. Baranya megye

pécsi járás /közzétevő: Barics Ernő, Heilmann József, Neduszin Dragutin, Pesti János, Turós Lászlóné/ 147. Kozármisleny, 148. Hásságy, 154. Pécsudvard, 155. Szemely, 156. Olasz, 162. Egerág, 163. Lothárd, 164. Birján, 169. Peterd, 173. Szőkéd, 174. Kisherend, 175. Belvárdgyula, 178. Szalánta, 179. Németi, 180. Pécsdevecser, 181. Kiskassa, 184. Áta, 187. Újpetre, 189. Kistótfalu, 190. Vokány. Csepel-sziget /közzétevő: Hajdú Mihály/ Szigetcsép /1564--1600/, Szigetújfalu /1750--1790/, Szigetszentmárton /1800--1888/, Szigetbecse /2336--2354/, Lórév /2362--2376/, Makád /2538--2590/. Heves megye egri járás /közzétevő: Pelle Béláné/ 3. Balaton, 5. Bekölce, 6. Bükksgentmárton, 7. Szentdomokos, 8. Váraszó, 9. Bükksgentersébet, 10. Tarnalelesz, 11. Szúcs, 12. Egercsehi, 13. Bélapátfalva, 14. Erdőkövesd, 15. Mikófalva. Békés és Csongrád megyéből, de nyugodtan mondhatom: az egész Alföld déli-délkeleti részéről csupán két szomszédos kisebb falu névanyaga jelent meg /Székkutas és Kardoskút, s ezek is csak a környezőkhöz viszonyítva kisebbek/, mindkettő saját közzétételemben, Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán című kötete /Békéscsaba, 1975./ 71--118. lapjain. /Sajnálattal jegyzem meg, hogy Incefi Géza helynevekkel foglalkozó tanulmányai -- más, maradandó értékeik elismerése mellett -- a belterületi hivatalos nevek vizsgálatának céljaira nem használhatók./ Szabolcs-Szatmár megye baktalórántházi járás /közzétevő: Mező András/ 18. Székely, 16. Ramocsaháza, 4. Laskod, 14. Petneháza, 11. Nyírtét, 7. Nyíribrony, 9. Nyírkércs, 8. Nyírkjó, 1. Apagy, 5. Levelek, 3. Besenyőd, 6. Magy.

Összesen tehát 84 falu hivatalosnak tekintett teljes köztérületi névanyagát dolgozom föl néhány szempontból, de előbb felsorolom a fölhasznált neveket vidékenkénti előfordulási számaikkal. /Természetesen csupán az előtagokat vizsgálom és nyújtom az alábbi adattárban, s ha különböző utótaggal többször is előfordul egy-egy név valamelyik településen, valamennyi előfordulását számbaveszem./

	Zala megye	Veszprém megye	Baranya megye	Csepel-sziget	Heves megye	Békés-Csongrád megye	Szabolcs-Szatmár megye	Összesen
Ady Endre	8	3	8	2	4	2	5	32
Akácfa	1	-	1	1	1	-	-	4
Alkotmány	1	-	-	-	3	1	-	6
Április 4.	-	-	-	-	1	-	-	1
Arany János	1	-	4	1	2	2	1	11
Árpád /Fejedelem/	-	1	-	1	1	1	-	4
Bacsó Béla	-	-	-	-	1	1	-	2
Bajcsy-Zsilinszky	-	-	1	1	2	-	1	5
Barátság	-	-	1	-	-	-	-	1
Bartók Béla	-	-	-	-	1	-	-	1
Béke	6	2	-	3	4	2	5	22
Dem József	-	2	1	-	1	-	1	5
Bessenyei György	-	-	-	1	-	-	-	2
Bocskai István	1	-	-	-	2	-	-	4
Bozót	-	1	-	-	-	-	-	1
Cigány	-	-	-	-	-	-	-	-
Csillag	1	-	-	-	-	-	-	1
Csónak	-	-	-	-	1	-	-	1
Csornajovity A.	-	-	-	1	-	-	-	1
Damjanich J.	-	-	2	-	3	-	1	6
Dankó /Pista/	1	-	-	-	4	-	-	6
Deák Ferenc	3	-	-	-	-	-	-	4
Diófa	-	-	-	2	-	-	-	2
Dolgozók	-	-	-	-	-	-	1	1
Domb	-	1	-	-	-	-	-	1
Dózsa György	4	4	5	6	6	1	10	36
Dörögdi	-	1	-	-	-	-	-	1
Duna	-	-	-	1	-	-	-	1
Dunai	1	-	-	-	-	-	-	1
Dundity A.	-	-	-	1	-	-	-	1
Egészségház	-	-	-	-	1	-	-	1
Egri	-	-	-	-	1	-	-	1
Erdő	-	-	-	1	-	-	-	1
Farkashát	-	-	-	1	-	-	-	1
Fedémesi	-	-	-	-	2	-	-	2
Felszabadulás	-	-	1	-	2	1	4	8
Fő	1	6	-	2	-	1	1	10
Fürst Sándor	-	-	-	-	1	-	-	1
Fűzfa	-	-	-	1	-	-	-	1
Gárdonyi Géza	-	-	1	-	1	-	-	2
Görgey Artur	-	-	-	-	-	-	1	1

	Zala megye	Veszprém megye	Baranya megye	Csepel-sziget	Heves megye	Békés-Csongrád megye	Szabolcs-Szatmár megye	Összesen
Gyár								1
György								1
Hajnal				1				1
Hámán Kató						1		1
Hársas					1			1
Hársfa					1			1
Hegyi		1						1
Henyei		1						1
Honvéd	1							1
Hősök					1			1
Hunyadi János	1		2		1		1	5
Ibolya			1					1
Ipolyság			1					1
Iskola		1	1		1		1	4
Jávorka Ádám			1					1
Jókai Mór	1	4	2	3	4	1	3	18
József Attila	4	2	4	1	4	2	5	22
Kapitány							1	1
Kassa			1					1
Kassai					1			1
Kertész					2			2
Kinizsi Pál	1		1					2
Kis				1			1	2
Kisfaludy Károly	2							2
Kiss ?				1				1
Kiss József		1						1
Komszomol					1			1
Kossuth Lajos	14	11	11	8	11	2	11	68
Kölcsey Ferenc						1		1
Kóvágóörsi		1						1
Köz/tér/			1					1
Köztársaság					1			1
Krúdy Gyula							1	1
Kulcsi				1				1
Kun Béla						1		1
Kút		2						2
László							2	2
Lehel					1		1	2
Lenin					3		6	11
Liget						1		1
Liliom		1					1	2
Lipót					1			1
Liszt Ferenc					1			1

	Zala megye	Veszprém megye	Baranya megye	Csepel-sziget	Heves megye	Békés-Csongrád megye	Szabolcs-Szatmár megye	Összesen
Lórévi	1	1	1	1	1	1	1	1
Mágocsi	1	1	1	1	1	1	1	1
Magyar	1	1	1	1	1	1	1	1
Május 1.	1	1	1	1	4	1	1	4
Makádi	1	1	1	1	1	1	1	1
Malom	1	1	1	1	1	1	1	1
Mártírok	1	1	1	1	1	1	1	2
Marx Károly	1	1	1	1	2	1	1	4
Mester	1	1	1	1	1	1	1	1
Mezei	1	1	1	1	1	1	1	1
Mikszáth Kálmán	1	1	1	1	1	1	1	2
Móra Ferenc	1	1	1	1	1	1	1	1
Móricz Zsigmond	1	1	1	1	1	2	1	3
Munkácsy Mihály	1	1	2	1	1	1	1	3
Nagymező	1	1	1	1	1	1	1	1
Nagykő	1	1	1	1	1	1	1	1
Nyárfa	1	1	1	1	1	1	1	1
Nyírtéti	1	1	1	1	1	1	1	1
Oncsa	1	1	1	1	1	1	1	1
Pásztorház	1	1	1	1	1	1	1	1
Patak	1	1	1	1	1	1	1	1
Pécsi	1	1	1	1	1	1	1	1
Petőfi Sándor	11	11	11	6	9	2	12	62
Piac	1	1	1	1	1	1	1	1
Pozsony	1	1	1	1	1	1	1	1
Pozsonyi	1	1	1	1	1	1	1	1
Rákóczi Ferenc	7	4	6	2	9	1	8	37
Rákosi Mátyás	1	1	1	1	1	1	3	3
Rét	1	1	1	1	1	1	1	1
Réti	1	1	1	1	1	1	1	1
Rév	1	1	1	2	1	1	1	2
Rózsa	1	1	1	1	1	1	1	1
Rózsa Ferenc	1	1	1	1	1	1	1	2
Ságvári Endre	1	1	1	1	2	1	1	4
Sallai Imre	1	1	1	1	1	1	1	1
Somogyi Béla	1	1	1	1	1	1	1	2
Sport	1	1	1	2	2	1	1	4
Sugár	2	1	1	1	1	1	1	2
Szabadság	1	1	2	4	8	1	5	21
Szántó Kovács János	1	1	1	1	1	1	1	1
Széchenyi István	1	1	2	1	3	1	1	5
Szegfű	1	1	1	1	1	1	1	2
Szent István	1	1	1	1	1	1	1	1

	Zala megye	Veszprém megye	Baranya megye	Csepel-sziget	Heves megye	Békés-Csongrád megye	Szabolcs-Szatmár megye	Összesen
Sziklai Sándor	1							1
Sztahanov						1		1
Sztalin								3
Sztalingrádi								1
Szóló				3				3
Szűk		1						1
Tanács		1						1
Táncsics Mihály	2	1	4	3	4	1	4	19
Teleki	1							1
Temető	1			2	1			4
Templom		2		1				3
Thury János				1				1
Toldi Miklós		2	1					3
Tompa Mihály							1	1
Tsz.							1	1
Tyúksütő					1			1
Új			1	1				2
Üttörő							2	2
Vásár		1						1
Vasút				2	1			3
Virág	1							1
Vorosilov						1		1
Völgy				1	1			2
Vörös					1			1
Vöröscsillag		1				1		2
Vöröshadsereg					2	1	2	5
Vörösmarty Mihály	2				2		1	5
Vöröszászló							1	1
Zalka Máté					1			1
Zöldfa				1				1
Zrínyi Miklós		3	3		1			7
Összesen:	86	76	89	82	141	38	125	637 név
Települések száma:	17	15	20	6	12	2	12	84

Az előforduló nevek felsorolása azt a látszatot kelti, mintha gazdag utcanévanyaga lenne kisebb településeinknek is. Azonban ha közelebbről megnézzük ezeket a neveket, és a számok rideg fényével világítjuk meg az adatokat, csak egyhangúságot, szürkéséget találunk. A 84 faluban 637 elnevezett közterület van, átlagosan településenként nyolc. Ezek megnevezésére 158

különböző nevet használtak föl, tehát falvanként még kettőt sem! Az igazsághoz hozzátartozik, hogy elég sok az egyutcás falu, s a helynévgyűjtések a hivatalos utcanéveket nem egyforma pontossággal vették számba. Jóllehet a belterületi térképen 2-3, néhol öt utca nyomvonala is megvan, az adattárban egyetlen hivatalos név sincs Peterden, Kisherenden, Pécsdevecseren, s csak egy található Szalántán, Németiben stb. Ugyanakkor Kapolcson két Petőfi Sándor /24., 35./, öt Kossuth Lajos utca /5., 7., 26., 33., 53./ van az adattárban, s az utóbbiak közül legföljebb kettő /26. és 53./ vonatkozhat ugyanarra az utcára. Szigetbecsén a Kis utca Kiss alakban szerepel, s ez személynévre enged következtetni, s csak a mutató megnézése után tekinthetjük sajtóhibának az adatot /vagy a mutatót/. Bükkszent-erzsébeten a Tyúksütő hivatalos utcanév mellett semmi magyarázatot nem találunk, csak a tarnaleleszi dűlőnévanyagból derül ki, hogy az ilyen nevű külterületre vezet az utca. Az egri járás anyagában a hadak népi neve mellett mindenütt az utcanév szerepel hivatalos névként, így egy-egy utcanév nyolc-tízszer is előfordul hivatalosként -- természetesen mindig ugyanarra az utcára vonatkozóan -- mégis ezzel megnehezítve alaposan az ilyen típusú vizsgálódáshoz az anyaggyűjtést. A hivatalos belterületi nevek földolgozásához legkönnyebben használható a baktalórántházi járás névanyaga, azonban a sok /3-3/ Rákosi Mátyás és Sztalin nevű utca hivatalos névhasználata 1965 és 1968 között legjobb esetben is elgondolkodtató, s azt az érzést kelti a jóhiszemű vizsgálódóban, hogy nem a megfelelő utcajegyzéket használta munkájához a közlétevő. /Magam rosszhiszemű lévén azt gyanítom, hogy elmaradott, ultrabalos, sztalinista volt még akkor jónéhány falu vezetősége vagy inkább vezetője./

Természetesen nem szándékozom most a helynévgyűjteményeket, közzétételeket bírálgatni, fölhasználhatóságukat értékelni. Sok ismertetés írásakor eszembe jutott azonban már, hogy az utóbbi évtizedekben a recenziók alig élnek a bírálat jogával, de nem is találhatják meg könnyen a bírált művek gyöngébb oldalait egyszeri és egyszerű elolvasáskor a recenzensek.

Az angol közmondás szerint the proof of the pudding is in the eating, vagyis a fölhasználáskor derül ki minden adattár értéke -- és hibája is. Az viszont a magyar névtudomány fejletlenségét, gyermekcipőben járását mutatja, hogy az adatföltárásokig is alig jutott még el; nagy szintézisek, monografikus földolgozások -- tudomásom szerint -- sehol sem kezdődtek. Az nem lehet ennek magyarázata, hogy nincs, eddig nem volt megfelelő mennyiségű anyag, hiszen a Pesty-féle helynévgyűjtés több mint száz éve őriz annyi adatot, amennyiből nem tíz, de sokkal több monográfia is kitellett volna a helynévkutatás legkülönbözőbb területeiről. Elnézést kérve ezért a kitérésért nézzük meg tüzetesebben a fönti adattárat!

A falvak utcanévanyagáról eddig azt állapítottuk meg, hogy szegényes, egyhangú. A névanyag azonban nemcsak kevés, hanem a meglevő is szürke, semmitmondó, egysíkú. Ennek oka az, hogy az elnevezéseknek szinte egyetlen indítéka van: az emlékéllítés, emlékeztetés. /Jóllehet a két fogalom nem teljesen földi egymást, ebben az esetben azonos névadási indítékot föltételez./ Hatóságaink elfeledkeznek a helynevek elsődleges funkciójáról, az azonosításról, amely a tájékozódásnak és tájékoztatásnak /lokalizációnak/ legegyszerűbb és legfontosabb alapja, és nagyon sokszor a megbecsülésnek csupán ezt az egyetlen módját gyakorolják a nemzeti és nemzetközi munkásmozgalmi múlt egyébként tiszteletreméltó és mindenképp felejtethetlen, jelentős alakjaival, költőinkkel, íróinkkal kapcsolatban. Erre az anomáliára először MEZŐ ANDRÁS /MNy. LXV, 198--204/ hívta föl a figyelmet, mikor kijelentette: „A belterületi nevek ... fő funkciója nem az emlékéllítés, eszmékre való emlékeztetés, hanem a tájékoztatás ... és a tájékozódás”. Jóllehet ennek egyik alaptörvényévé kellene válnia a hivatalos utcanévadásnak, amelynek irányelveit /"tízparancsolatát"/ igen találóan foglalta össze PÉTER LÁSZLÓ /Szeged utcanevei. Szeged, 1974. 58--61/.

A névanyag szürkeségének okairól beszéltem. Megjelenési formája ennek az egyhangúságnak: a személynevek nagy számmal való előfordulása az utcanévanyagban. Már PÉTER LÁSZLÓ is

megjegyzí említett munkájában /61/: "Városaink, községeink utcanévanyaga, mióta a spontán, hagyományos, természetes névadást a hivatalos elnevezés váltotta föl, arányaiban kedvezőtlenül változott meg, a sok személynév a szép természeti nevek fölé kerekedett." Jómagam /NévtÉrt. 3. sz. 22--34/ ezt kiegészítettem azzal, hogy minél kisebb a település, annál nagyobb az emlékállítási céllal adott utcanévek, elsősorban a személynévi eredetű utcanévek arányszáma. Ezt igazolja nagyjából a mostani vizsgálódásom is. A 637 utcából 434 /68,1 %/ a személynévi. Eddig csupán Kiskunfélegyházán találtam magasabb arányszámot, 73 %-ot. Ózdon 64 %, Zalaegerszegen 49 %, Orosházán 43 %, Székesfehérváron és Nyíregyházán 32 %, Budapesten 26 %, Szegeden 24 % a személynévi utcanévek aránya. Már maga ez a meglehetősen magas arányszám is elgondolkodtató, de megdöbbentőbb az, hogy a 434 személynévi utcából 316 /72,8 %/, majdnem háromnegyed része tíz személy /Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Dózsa, Ady, József A., Táncsics, Jókai, Arany és Lenin/ neve között oszlik meg. A falusi utcáink fele /49,6 %-a/ tíz ember nevét viseli! Ez akkor sem helyeselhető, ha egyébként a nevek volt viselői megérdemlik az emlékezetben való megőrzést. /Be kell vallanom, hogy zavar és bosszant ez az állandó mentegetőzés, ami egyébként általános a hasonló jellegű cikkekben. Ki előtt, és miért kell mentegetőznünk? Akad olyan, aki föltételezi, hogy a magyar névtanósok nem becsülik a magyar történelem, irodalom stb. nagyjainak emlékét? Miféle régi rögződés okozza bennünk a kisebbségi érzéseket sejtető magyarázkodásokat? Miért nem merjük ma sem őszintén kimondani a véleményünket? Mi lesz ha én most megteszem? Megpróbálok! Nem tartom helyesnek a magyar utcanévanyagban a Beloiannis, Marx, Lumumba stb.-féle nevek előfordulását. Sokallom a Kossuth, Petőfi, Bajcsy-Zsilinszky, Ady, József Attila stb.féle utcanévek számát. Csak olyan településeken tartom helyesnek az ilyeneket, ahol valóban van kapcsolat a névadó és az elnevezett közterület között. Annak tekintem az illető szobrát is például, de inkább a szülő- vagy lakóházát stb. Mindezt zárójelben írtam, de őszintén gondolom. Ha merném, és lehetőségem lenne rá, körlevélben

hívnám föl erre utcaelnevező hatóságaink figyelmét./ Nem hiszem, hogy Kossuth Lajos vagy Petőfi Sándor kultusza kevésbé lett volna erős és maradandó, ha nem neveznek el róluk utcát szinte minden faluban. Az összes falusi utcanévnek egyötöde /20,4 %-a/ kettejük nevét viseli!

Két szempontból közelítettem meg most az utcanévanyagot. Az első a névadás indítéka. Ennek első és legkirívóbb példája a személyekről való elnevezés. A másik sem sokkal kedvezőbb a névstruktúra és a névalakiség szempontjából: az eszméknek való emlékéllítés, emlékeztetés. Elsősorban a névanyagba nem illeszkedő, alakilag elfogadhatatlan utcanevekről szeretnék szólni. Már többen megállapították, hogy a dátumok /évszámok, hónapok, napok számainak/, események időpontjainak utcanévként való használata nemcsak csúnya, körülményes, hanem hibás, megtévesztő is. Az egyre több helyütt alkalmazott számítógépek nem tudnak különbséget tenni az utcanévben szereplő számok és a házszámok között, összekeverik azokat, tévesen azonosítanak. A Vöröscsillag, Vöröszászló stb. típusú nevek hosszasak, írásuk vitatható, bonyolult /különírva személynévre asszociálnának esetleg a nem magyar ajkúak, de még később esetleg közülünk is többen/, hosszúságuk miatt /Vöröshadsereg, Népköztársaság stb./ használatuk kényelmetlen, a népnyelv nem veszi át őket. Legrokonzenvesebbek még az eszmékre emlékeztető nevek közül a Béke, Szabadság stb. lenne, de ezek használata is túlmegy a jó ízlés szabta határokon, s éppen nagy számban való előfordulásuk miatt válnak közömbössé, veszítik el a névadás eredeti szándékát.

Az emlékéllítási, emlékeztetési indítékú utcanevek számadataival szembeállítottam a természetes módon is keletkezhetett utcaneveket. Ezek között elsősorban az utca milyenségére vonatkozó neveket /Kis, Szűk, Hosszú stb./ vettem föl, de ide tartozónak vélem a Fő és Sugár utcaneveket is, továbbá a funkcióval kapcsolatos neveket: Piac, Vásár stb. A természetes névadás legjellemzőbb eredményei az irányt jelölő utcanevek. Ősi eredetüket a Tihanyi Alapítólevél bizonyítja, s a népi névhasználatban ma is nagyobb számban fordulnak elő, mint a

hivatalos nevek között. /Falumban most is Pesti út vagy utca néven emlegetik az idősebbek az azóta ötször nevet cserélt főutcát./ Mivel ezek az utcák a legjelentősebbek: szélesek, a központból indulók, hosszabbak, nagyobb épületek állnak bennük stb., leginkább ezek estek áldozatul az emlékállítási célú névadásnak, s lett belőlük Kossuth, Erzsébet királyné, Horthy Miklós, Vöröshadsereg, Lenin stb. utca. A megmaradó -i képzős helynevek egy része nem mutat reális irányba, csupán emlékállítási célú volt a névadása, s képzőjét a névtípusba való beillesztés céljából kapta /Kassai, Pozsonyi stb./. Ennek az alakításmódnak a jogosságában vita van Mező András és én között, jóllehet ez még csak szóban, szakmai beszélgetésekben folyik, s most kap először írásbeli kifejezést. Véleményem szerint megtévesztő az emlékeztető helyneveknek -i képzővel való ellátása, helyesebb a vizsgált névanyagban is föllelhető Kassa, Pozsony stb. forma. Mező András szerint a struktúrába való beillesztés a jobb megoldás. /Bármelyik álláspont melletti és elleni véleményt szívesen közlünk majd./ A kisebb jelentőségű, közelebbi helységre mutató utcanevek közül megmaradt néhány a vizsgált névanyagban /Dörögdi, Fedémesi, Henyei, Kővágóörsi stb./, de ezek száma is kevés.

A természetes névadással keletkezett utcanevek közül jelentősek azok is, amelyek egy-egy kisebb tájegység, falurész, külterületi határrész, dűlő stb. nevére utalnak. Ezek lehetnek irányjelölők /Hegyi, Mezei, Teleki stb./, de inkább -i képző nélküliek /Bozót, Domb, Erdő, Farkashát, Liget, Nagymező, Nagykő stb./. Mindkét típusú név utalhat arra, hogy az utca az adott, megnevezett földrajzi területen van, vagy mellette húzódik. Tulajdonképpen ide kell számítani a Temető, Vasút, de még az Iskola, Templom, Gvár, Tanács stb. utcaneveket is, ha reális a kapcsolat a jelölt objektum és a jelölő név között. Így is nagyon kevés nevet sorolhattam ebbe a csoportba /89, 13,9 %/, legtöbbet a Csepel-sziget viszonylag nagyobb falvaiban /30; 36,6 %/, legkevesebbet Békés-Csongrád még nagyobb településein /1; 2,6 %/.

A névadás indítéka szerint a harmadik, egyben utolsó csoportom a közömbös, pusztán identifikáló céllal adott hivatalos nevek lettek. Ilyeneket elsősorban nagyobb településeken, városokban találhatunk, s jó összeválogatásuk, névbokrosításuk hangulatossá teheti a város egy-egy részének arculatát, névtani képét. Kisebb falvakban is találni ilyeneket, de lassan ezek is áldozatul esnek az emlékállítási célú nevek áradatának. Több helyütt is előfordult a Hajnal név, s térképi tapasztalatom alapján a keleti falurészben található ezek, tehát a népi névadásnak is lehetnek termékei. Ugyanígy természetes úton keletkezhetett a Diófa, Hársfa, Akácfa stb. név, ha van vagy volt valaha bennük a névben jelzett fából netalán több is. Mivel erre utalást a gyűjteményekben sehol sem találtam, a közömbös indítékú nevekhez vettem föl valamennyit. Az ide tartozó nem nagy számú /24; 3,7 %/ névnek jelentős részét a virágnevek adják /Ibolya, Liliom, Virág stb./.. Érdekes megjegyezni, hogy egyetlen állatnevet sem találtam.

Mindezek után nézzük meg táblázatban, vidékenként összesítve a három névadási indítékú csoportba tartozó neveket!

	Zala m.	Veszprém m.	Baranya m.	Csepel-sz.	Heves m.	Békés-Csongrád m.	Szabolcs-Szatmár m.	Összesen
Emlékállítási célú	77	54	82	47	118	36	110	524
	89,5	71,1	92,1	57,3	83,7	94,7	88,0	82,3 %
Természetes név	6	20	6	30	17	1	9	89
	6,9	26,3	6,7	36,6	12,1	2,6	7,2	13,9 %
Közömbös indítékú	3	2	1	5	6	1	6	24
	3,5	2,6	1,1	6,1	4,3	2,6	4,8	3,7 %

Vizsgálódásom másik szempontja jelentéstani volt. Mint azt Budapest utcanevének földolgozásában /Bp., 1975./ megkíséreltem, most is hasonló kisebb jelentéstani kategóriákra osztottam föl a névanyagot. Természetesen néhány csoportot adatok híján elhagytam, másokat összevontam. A vidékenkénti és teljes összevonás után az alábbi táblázatban foglaltam össze a számadatokat. /Százalékszámokat csupán a személynevek esetében adok, ugyanis a többi kategóriába oly kevés adat tar-

tozik, hogy maguk a számok beszélnek önmagukért, nem mondanának többet az arányszámok sem./

	Z.m.	V.m.	B.m.	Cs.-sz.	H.m.	B.-Cs.	Sz.-Sz.	Összesen
Összes utcanév	86	76	89	82	141	38	125	637
Személynév	66	48	73	40	89	29	89	434
	76,7	63,2	82,0	48,8	63,1	76,3	71,2	68,1 %
Magyar személy	66	48	73	37	84	24	80	412
Történelmi alak	47	38	51	29	61	12	58	296
Honfogl.-Árpád-kor	-	1	-	1	2	1	2	7
Korai parasztmozgalm.	4	4	5	6	6	1	10	36
Hunyadiak-török ellenes	2	3	6	-	2	-	1	14
Erdély történetéből	1	-	-	-	2	-	1	4
Kuruc mozgalmak	7	4	7	2	9	1	8	38
Reformkor-szabaságh.	30	25	31	18	31	5	31	171
1918/19-munkásmozg.	3	1	2	1	9	2	5	23
Helytörténet	-	-	-	2	-	1	-	3
Művész	19	10	22	7	23	12	22	115
Költő-író	18	10	20	7	17	11	21	104
Festő-szobrász	-	-	2	-	-	1	-	3
Zenész-zeneszerző	1	-	-	-	6	-	1	8
Nem magyar személy	-	-	-	3	5	5	9	22
Német	-	-	-	1	2	1	-	4
Orosz-szovjet	-	-	-	-	3	4	9	16
Szerb-horvát	-	-	-	2	-	-	-	2
Földrajzinév eredetű nevek	4	10	5	12	9	1	3	44
Magyar földrajzi nevek	4	10	55	12	9	1	2	43
Helységnev	1	3	4	3	4	1	1	17
Faluréssz, dűlőnév	2	7	1	8	5	-	1	24
Víznev	1	-	-	1	-	-	-	2
Nem magyar /orosz/ hn.	-	-	-	-	-	-	1	1
Az emberrel elvont kapcsolatban levő nevek	10	4	6	7	30	7	26	90
Keresztnevek	-	-	-	-	1	-	3	4
Emberi kapcsolatok	8	2	4	7	12	3	10	46
Munkásmozgalmi szó	-	1	1	-	12	3	10	27
Államigazgatási szó	1	1	1	-	4	1	-	8
Katmai műszó	1	-	-	-	1	-	1	3
Népnév, népcsoportnév	-	-	-	-	-	-	2	2
Emberi tevékenységre utal	-	1	-	6	4	-	1	12
Ipar, kereskedelem	-	1	-	2	2	-	1	6
Közlekedés	-	-	-	4	2	-	-	6
Emberi létesítmény /ép./	-	3	1	2	4	-	2	12
Szellemi tevékenység /irod. hős/	-	2	1	-	-	-	-	3

	Z.m.	V.m.	B.m.	Cs.-Az.	H.m.	B.-Cs.	Sz.-Sz.	Összesen
Sporttevékenység	-	-	-	2	2	-	-	4
A természet világának szavai	3	1	2	9	2	1	2	20
Növényvilág	2	1	2	8	2	1	2	18
Természeti jelenség	1	-	-	1	-	-	-	2
Az utca milyenségére utalók	3	7	1	4	1	-	2	18

A jelentéstani vizsgálat szerint is a személynevekből alakult utcanevek csoportja lett az első, de mivel erről már föntebb általánosságban részletesen szóltam, a részegységekbe tartozó névtípusokkal foglalkozom most csupán.

Arányaiban kevésnek tartom a történelmünk korábbi szakaszaiban szereplő személyek nevét. Kivételt képez Dózsa György, akinek harminchatszori névelőfordulása kétségtelenül rendeletre következett be 1945 után. Itt jegyzem meg, hogy ma már nem tartom megfelelőnek "parasztmozgalmak" címszó alá bevenni az összes parasztvezér nevét Budai Nagy Antaltól Áchim Andrásig, mint följebb említett könyvemben /21/ tettem. A XV--XVI. századi parasztmozgalmakat "korai" jelzővel választottam el a XIX. század végi--XX. század elejiekétől, amelyeket "kései" vagy "újabbkori" jelzővel neveznék meg, de mostani vizsgálatomban ide tartozó neveket nem találtam. Szántó Kovács János nevének egyszeri előfordulása Székkutason a helytörténeti kategória nevei közé került, hiszen hódmezővásárhelyi származású volt, s Székkutas a volt Vásárhelyi-pusztán alakult önálló községgé.

A kuruc mozgalmak neveit kivétel nélkül a II. Rákóczi Ferencről elnevezett utcák adják. Legnépesebb a reformkor-szabadságharc időszakából vett utcanevek csoportja. Arra a kérdésre, hogy miért él legnagyobb intenzitással ma is a legszélesebb néprétegekben a szabadságharc eszménye, a történettudomány szakembereinek kell megadni a feleletet. A névtudomány csak megállapítja a jelenséget, esetleg magyarázza azzal, hogy a múlt század végén, a polgárosulás, gazdasági élet nagymérvű fejlődésével egybeesett, vagy inkább abból következett a települések nagyarányú fejlődése, s ekkor lehetőség volt az esz-

ményképek neveinek utcanevekben való megörökítésére. Azonban elsősorban nem az újonnan épült utcákat nevezték el Petőfiről, Kossuthról, hanem a legjelentősebbeket, a falu főutcait. Olyan településeken is megtaláljuk ezeket a neveket, amelyek 1945 után alakultak, épültek, s előbb esetleg egyetlen utca sem volt a mai falu helyén /Kardoskút/.

Az ellenállás és munkásmozgalom neveit egybevettem az 1918--19-es forradalmak neveivel. Nehezen indokolható ez az eljárásom, de nehezen választhatók el egymástól a különböző mozgalmakban tevékenykedő személyek is. Egy-két tiszta eset /Kun Béla, Bajcsy-Zsilinszky Endre stb./ kivételével Bacsó Béla, Fürst Sándor, Hámán Kató, Rózsa Ferenc stb. neve több csoportba is beillik, Rákosi Mátyás számára viszont nehezen találtam volna megfelelőt, s azt hiszem, legjobb lett volna a róla elnevezett utcák számára egy külön kategóriát alakítani.

Különösen kevés a helytörténeti jelentőségű személyekről elnevezett utca, pedig legalább ez enyhíthetné a sok személyről elnevezett utcával szemben rosszérzését a névtanosnak, történésznek, helytörténésznek.

Az idegen személyek nevei közül elsősorban a marxizmus-leninizmus két legnagyobbjának /Marx és Lenin/ nevét találjuk a falusi utcanevekben is. Megdöbbenő, hogy Sztalin neve is még hány faluban fordult elő az 1960-as években Szabolcs-Szatmár megyében! Érdekes színfolt a két szerb-horvát utcanév Lóréven. A névadókról nem sikerült közelebbi életrajzi adatokat megtudnom, csak föltételezem, hogy helytörténeti jelentőségű személyek, s tulajdonképpen az előző kategóriába is beillenek. Leginkább azt találom elgondolkodtatónak, hogy a többi nemzetiségi községben /amelyek közül számos szerb-horvát és német falunak az utcanévanyagát földolgoztam elsősorban Baranya megyéből/ hasonló nevek nem fordulnak elő a hivatalos névadásban, de a népi nevek között sem.

Meglepően sok /104; 16,3 %/ a költőkről-írókról elnevezett utcák száma. Aligha a helyi közigazgatási szervek irodalombarát magatartásának eredménye ez a sok Ady Endre, József Attila stb. utcanév, hanem itt is inkább fölülről kiinduló

hatásra kell gyanakodnunk. Jókai, Móra, Móricz Zsigmond és még talán Krúdy Gyula neve is viszont már spontán kerülhetett be a hivatalos utcanévanyagba. A zenészek-zeneszerzők közül Dankó neve emelkedik ki több utcanévvel. Jóllehet a természetes utcanevek megőrzéséért és hivatalossá tételéért lelkesedem, ebben az esetben erőszakolt természetességet érzek, minthogy valamennyi Dankó Pista nevét viselő utcában cigányok laknak. Vitatható ez a névadási gyakorlat: amennyi érv szól mellette, ugyanannyit ellene is föl lehetne hozni.

A helynevek utcanévként való használata három okra megy vissza. Az első kettőbe természetes nevek tartoznak: vagy a névben jelzett helyre vezet az utca, vagy pedig mellette halad el, esetleg benne fekszik. Van azonban emlékállítási célú helynévi utcanév is. Ezeknek egy részét még a két világháború között adták a Trianon által elszakított országrészekről, városokról, másik részük újabb keletkezésű /Sztalingrád/. A valódi helyre utaló, -i képzős irányjelölő utcák neve igen kevés. Tájnév, hegynév nem fordul elő az utcanevekben, víznevek közül is csak a Duna szerepel kétszer /egyik esetben a megnevezett utcával reális kapcsolat alapján, másik esetben -- Rédcisen -- -i képzővel, minden magyarázat nélkül, s bár népi neve is ugyanaz, személynévi eredete is lehetséges/.

Az ember személyével, társadalmával, közösségével elvont kapcsolatban levő nevek közül igen kevés a keresztnév, s a meglevőknek sem lehetett talán az indítéka ez, de a közzevetőknek nem sikerült kideríteni az eredeti okot, a valaha minden bizonnyal élő személy kilétét. Emberi-társadalmi kapcsolatra utal a sok Béke, Szabadság stb. utcanév, s közülük csak a nemzeti vegyes lakosú Szalántán levő Barátság utcanévet érzem találónak és indokoltnak. Az államigazgatási szavak közül az Alkotmány és Tanács fordul elő utcanévként, s ez utóbbi lehet természetes névadás eredménye is, amennyiben a tanács épülete valóban az utcában van. A munkásmozgalmi szókincsből a Heves és Szabolcs-Szatmár megyei Május 1., Komszomol, Vörös, Vöröszászló stb. érdemel figyelmet, amelyekhez hasonlók alig akadnak az ország többi részén.

Az emberi tevékenységre utaló nevek közül a Piac, Vásár, Vasút utcanév legtöbbször természetes névadással keletkezett, és sajnálatos, hogy közülük csak néhány maradt fenn. Nagy nyeresége lett volna utcanévrendszerünknek, ha a mesterségekről elnevezett utcanévek közül is maradt volna meg néhány.

Az olyan emberi létesítmény, amelyről utcát neveztek el, mind épület, s noha számuk kevés /12/, legértékesebb részét képezik a névanyagnak.

Valamennyi szellemi tevékenységre utaló utcanév egyetlen irodalmi hős neve /Toldi Miklós/, így tulajdonképpen ez is a személynevek számát szaporítja.

Az embert körülvevő természetből a legtöbb a növénynev: fa- és virágnév, egyszer-egyszer fordul elő a Csillag és a Hajnal utcanév, amelyek közül az utóbbit természeti jelenségnek tartom.

Végül az utca milyenségére vonatkozó neveket vettem számba, s ezek bizony igen gyéren fordulnak elő /17/, közülük is legtöbb a Kis utca.

Összefoglalva azt állapíthatjuk meg, amit tulajdonképpen éreztünk is, de mindeddig nem volt konkrét anyagunk a bizonyítására, nem tudhattunk adatokkal alátámasztva kimondani: kisebb vidéki településeink utcanévstruktúrája szürke, egyhangú, túlteng benne a személynév, a magasztos eszmékre emlékeztető közszó. Utcaneveik alapján nincs egyéni, táji jellegzetességük a kisebb településeknek; nincs hangulatuk, jellemző arculatuk a magyar falvak hivatalos közterületneveinek. Úgy hasonlítanak egymáshoz a kisebb községek utcanévei, mint az utóbbi évtizedekben tervezett és fölépített lakótelepek, új város- vagy falurészek.

HAJDÚ MIHÁLY

AZ UTCANÉVADÁS FELELŐSSÉGE²⁸

Érdeklődéssel olvastam Kovalovszky Miklós cikkét a Magyar Nemzet 1983. május 8-i számában. Megállapításaival szinte teljesen egyetértek. Egy kérdéskörben azonban némileg más a véleményem, de lehet, hogy ebben is nyitott kapukat döngetek. Nem foglalkozom ugyan jelenkori utcanévanyagunk gondjaival, de Kolozsvár régi neveit vizsgálva szemembe ötlött, mennyire hasonló gondok voltak Erdély gyarapodó fővárosában még a múlt század végén is. Kovalovszky kifogásolja a sok Kolozsvár és Kolozsvári utcanév-előfordulást Budapesten. Ez pedig olyan magyar névtípus, amit most már a lakosság felszisszenése nélkül aligha változtathatunk meg! A kérdést mégis megoldhatjuk. Éppen a kolozsvári történeti utcanévanyagban kitűnő megoldások vannak: Király utca kettő is volt Kolozsvárott: Belső és Külső Király utca, Farkas utca szintén kettő: Belső és Külső Farkas utca, ugyanígy volt a várfalakon belül egy Belmonostor és kívül egy Külmonostor utca /ez a név részben ma is megvan/. Szén utca még ennél is több volt: Alsó Szén utca, Belső Szén utca és Külső Szén utca, sőt volt még Felső-Külső Szén utca is 1715-ből. Volt Külső Közép és a várfalakon belül Belső Közép utca. Belső Magyar és Külső Magyar utca. A szappanosoknak még gazdagabb a névanyaguk, hiszen volt Görbe Szappan utca /valóban kacskaringós, görbe út volt/, Kőfalsori Szappan utca és Hosszú Szappan utca, s sorolhatnám a példák sokaságát más magyar ajkú városokból. Nem tartom megvetendőnek a hosszú, de az utca jellegéről is szóló úgynevezett "beszélő utcaneveket". Ezek hosszúak ugyan, de pontos helymegjelölők, s egyúttal hangulatuk is van. Magam az Előpatak utca-ban lakom Budapesten. Ez az utca az egyik végében szétágazik, s sok-sok bosszúságot okoz a taxisoknak és a gyalogos keresgélőknek: egyszerre, egy-

²⁸ Megjelent a Magyar Nemzetben is ugyanebben az évben.

mással párhuzamosan két Előpatak utca fut. A pontosabb helymegjelölés végett lehetne Alsó és Felső, vagy Al-Előpatak és Felső-Előpatak utca, vagy az egyik: csak Előpatak, a másik Fel-Előpatak utca. Kicsit furcsán hangzik, de éppen ezért figyelemkeltő és megkülönböztető.

A Kolozsvár, Kolozsvári utcaneveket illetően hasonló megoldásra, de semmiképpen sem az utcanév megváltoztatására gondolok. Pl. Kincses Kolozsvár/i/, Fel-Kolozsvár/i/, Al-Kolozsvár/i/, Közép-Kolozsvár/i/, Bel-Kolozsvár/i/, s ha temető is van a közelben, Kolozsvár-Házsongárdi utca, vagy Kolozsvári Farkas utca, Kolozsvári Szép utca, Kolozsvári Torda utca, Kolozs-Monostori út jól beleillik e közel hatvanesztendős magyar névadási típusba. Egyúttal olyan névanyag típusokat menthetünk meg és eleveníthetünk fel, amelyeknek hagyományuk van, s Heltai Gáspártól Mikes Kelemenig, Ady Endréig és Karácsonyi Benőig vagy Kolozsvári Grandpierre Emilig nem egy jelentős író használta őket. E nevek szomszédainkkal is összekötnek bennünket, hiszen a Monostori út nevét évszázadok óta egyaránt használja a magyar és román jobbágy, német kereskedő, szlovák szatócs. S ha nyelvünk, neveink természetes rendszerét megbontjuk, jogosan számolhatunk a közösség felháborodásával. A hosszúság-rövidség fontos érv, de nem egyedül mérvadó. Éppen régi utcanévanyagunk szól ez ellen. S talán a posta is jobban örül annak, ha /irányítószám híján/ tíz szótagú utcanévből ötöt ki tud betűzni, mint ha a négy szótagból kettőt.

SZABÓ T. ÁDÁM

A SZÓRÁTH VEZETÉKNÉV

Vannak nevek, amelyek a magyarság több évszázados belső vándorlása ellenére még ma is szinte teljes bizonyossággal megállapíthatóvá teszik, hova való viselőjük, vagy legalább is honnan jöttek szülei, nagyszülei. Ha valaki Förgeteg -- kivált ha még Szilveszter keresztnévű is -- egész biztos,

hogy a szegedi tanyavilágból, alsótanyáról /Mórahalom, Zákány-
szék, Rúzza stb./ származik famíliája, akárcsak a Négyökrű,
Kotogány, Gárgyán, Battancs, Feketű nevűek. Ha Papdi, akkor
meg inkább főlősótanyai /balástyai, őszeszéki stb./ az illető.
Ha a Czékus, Gyuris, Maróti vagy Tapodi nevet viseli, akkor
dorozsmai. Igaz, Joó, Mari, Szirbik -- makai. /Makón nincs
jó katolikus és igaz református -- mondja a szólás: a Joó ve-
zetéknevűek mind reformátusok, az Igazak katolikusok. /Égető
/Eszter helyett inkább a Lídia kívánkoznék mögé, ahogy a Főr-
geteg után a Szilveszter; úgy volna igazán jellegzetesen vá-
sárhelyi/, Kenéz, Kotormány, Tárkány, Szűcs -- ezek a vásár-
helyiek legjellegzetesebb nevei /férfi keresztnévül itt meg
az Ermő a legsajátosabb/. Lele, Ilia: tápai. Apró, Forgó, Gyo-
vai, Túri -- Csongrád és Szentes környéki.

Szőreg legjellemzőbb vezetéknevei: Engedi, Hegyközi, Kó-
szó, Kotlár, Palotás, Sebők, Szeles és Szóráth. Különösen az
utolsó név viselőjéről lehet a legkisebb kétellyel megállapí-
tani illetőségét vagy legalább származását.

A Szóráth kétségtelenül a Szórád párja, zöngétlen végű
változata /vö. Melich János: Zoerardus. MNy. 1934. 129--135/.
Ezen a néven ismeretes a hitvalló, akinek legendáját Mór pécsi
püspök írta meg. Eszerint Szent István idejében Lengyelorszá-
ból jött a Nyitra megyei Zobor bencés apátságba, fölvette az
András nevet, és mint Remete Szent András került bele az egy-
háztörténetbe. Meghalt 1010 körül /Schütz Antal, Szentek élete.
1933. III, 71--73/. A Zoerardus, Zorardus latinositott, Zourad
alakban magyarrá lett név Melich szerint a lengyel Swérád-ból
latinositott Swiradus változata /i. m. 132/. Mai lengyel alak-
ja: Świerad. Összetétel: előtagja /swój, swoja, swoje, 'sein,
eigen'/, utótagja /rad, zufrieden, gern, lieb, froh'/. Eredeti-
leg így hangozhatott: [Ⓜ]Swojerad, később [Ⓜ]Swe-rad ~ Swérád >
Świerad.

Az ólengyel [Ⓜ]Swerad-ból a magyar így lett: [Ⓜ]Szverád >
[Ⓜ]Szoverád > [Ⓜ]Szoerád > Szovrád > Szourád > Szórád. Ennek zöngé-
tlenülésével Szórát, Szóráth.

A hitvalló nevét hazánkban a 11--16. században keresztnévként használták. A dömösi prépostság egyik szolgáját a Tolnai megyei Ságón az 1138-i adománylevél Sourad-nak nevezi /Melich i. m. 131/. Pais Dezső hívta föl a figyelmet, hogy egy 1579-ben kelt pörirat szerint Czyato vagy Cziato /olv. Csató/ Zorad /olv. Szórád/ a Gömör megyei Dejter, azaz a Rimaszombattól délre eső Détéra /RMNy. II, 2: 287--8/. Ugyanő közölte a Szórág változatát /MNy. 1943. 64/. Ilyen változatot Ila Bálint /Gömör megye 2: 322/ nyomán Mikesy Sándor is közölt 1605-ből /MNy. 1953. 406/. 1578-ban Szórád előfordul török összeírásban is /MNy. 1954. 385/.

A szőregi katolikus plébánia anyakönyvében 1749. július 22-én találjuk első ízben leírva ezt a nevet: ekkor jegyezték be az elhunyt Tóth Ilonát, Tóth István és Szórát Erzsébet leányát. 1758. július 30-án keresztelték meg az első Szórátot Szőregen: Szórát György-öt, Szórát Pál és Tamás Erzsébet fiát.

Sajnos az anyakönyvekből nem derül ki, honnan települtek a Szórátok /a későbbi írásmód szerint Szóráthok/ Szőregre. De abból, hogy a név változatainak említett előfordulásai többnyire Észak-Magyarországra /Nyitra, Gömör, Nógrád megyére/ utalnak, föltehető, hogy Szóráthok is, akár -- nevük szerint a Hegyköziek /akiknek nevével a lillafüredi temető sírkeresztjein talákoztam/, valahonnan arról a tájról származtak ide. Ha volna névföldrajzi atlaszunk, bizonyára kiderülne, hol él vagy élt még ez a vezetéknev, s ezzel fontos településtörténeti forráshiányt sikerülne betölteniünk.

PÉTER LÁSZLÓ

NŐI ÉS ASSZONYNEVEK XVI. SZÁZADI LEVELEKBEN

Magyarországon nagyjából már a XVI. század második felében kialakult az a szokás, hogy amikor a nő férjhez ment, személynevét /apjától örökölt családnév + keresztnév/ felcserélte egy új névvel. Ez a névváltozás úgy történt, hogy föl-

vette férje teljes nevét, s annak keresztnévéhez hozzáfűzte a -né képzőt /vö. KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa. Bp., 70./.

A magyar asszonynevek illeténvaló alakulása nem ment egyik napról a másikra, csak lassan terjedt el, s kialakulásának időszakában többféle variánssal találkozunk. Ezek összegyűjtése, vizsgálata és szembeállításuk mutatja meg számunkra, hogy milyen módon alakultak ki a magyar asszonynevek, s időben milyen távolra nyúltak vissza a családjogi törvény 1974. évi módosításánál a megalkotók, amikor az asszonynevtípusok esetében a választási lehetőséget növelték.

Vizsgálatomhoz az adatokat a Nádasy család volt magánlevéltárának anyagából gyűjtöttem össze. /Megjelent: Nádasy Tamás nádor családi levelezése, szerk. Dr. Károlyi Árpád és Dr. Szalay József, MTA Történelmi Bizottsága, Bp. 1882; Történelmi Tár 1902--1911. szerk. Maróthi Dezső illetve Dr. Komáromy András; Levéltári Közlemények, 1923--1929. szerk. Dr. Mályusz Elemér./

E többszáz levél 1531-től 1569-ig öleli fel a közvetlen családtagok és rokonok, valamint belső emberek, várkapitányok, tisztartók, sáfárok, más főnemesek híradását, tájékoztatását. De még oly ritka levél is található köztük, mint a török ellenség, Dervis bég levele. A Nádasy-levéltár anyaga nemcsak mennyiségi, hanem művelődéstörténeti szempontból is igen gazdag. A levelek tartalmában érződik a pontosságra, hitelességre való törekvés, így jól megfigyelhetők a XVI. századi magyar névadási szokások, a névdivat, a becézett formák stb. A névanyag vizsgálatát két körülmény nehezíti. Az első az, hogy a levelek egy része /főleg az első időszakban/ latinul íródott. Természetesen a levélíró a latinos helyesírást követte a tulajdonnevek lejegyzésénél is. A magyar családnév-keresztnév sorrendet megfordította, s legtöbb esetben a keresztnévet latinra fordította. A másik probléma főként a magyar nyelvű leveleknél adódik, amelynek oka a még nem egységes magyar helyesírás. Egy-egy személynevet ugyanazon levélben is több alakváltozatban szerepeltetnek, néha hibáznak, tévesen írják le azokat. Eltérő a különböző

levélírók helyesírása is, főleg ha az ország két egymástól távoli vidékén élőét hasonlítjuk össze. Erősen befolyásolták ezt a nyelvjárási jelenségek, valamint az is, hogy kitől tanultak meg írni.

A levelekben előforduló több mint ezer személynevből mindössze 96 a női és asszonynev. Ennek okát a kor politikai és gazdasági viszonyai, körülményei magyarázzák. Annak ellenére, hogy a levélírók közt szép számmal találunk nőket, a levelek tartalma egyebek mellett sokszor a török elleni harc, várvédelmek, birtokügyek stb., amelyekben elsősorban férfiakról tesznek említést.

A neveket két nagy csoportra oszthatjuk: teljes személynevekre /női és asszonynevek/, valamint említőnevekre. A teljes személynevek a levelek elején és végén találhatóak. Ezeket hivatalos neveknek tekinthetjük. A mai levélforma a megszólítással kezd, ez a XVI. században többnyire elmaradt /csak Nádasdy Tamás feleségéhez írt leveleinél fordul elő/, helyette egy bevezető részt találunk, amelyben a levélíró megnevezi a címzettet, annak pontos rangját /néha többet is/, s mindezt sablonos köntösbe helyezi a kor szokásának megfelelően. Feltehetően maguk is unhatták, terhesnek érezhették ezt a formulát, hisz sokszor csupán elkezdik, s odateszik: etc. A befejező részben pontos aláírást találunk, s ilyenkor az asszonyok gyakran odairják teljes leánynevüket is. Levél közben természetesen nagyon ritkán találunk teljes személynevet, többnyire csak említőnevükön írnak az adott személyekről. Hogy pontosan kiről van szó, azt a levél témája, tartalma s egyéb szituatív körülmények árulják el /az író, a keltezés, a hely, az illető családja, közös ismerőseik stb./. Jellemző a korra, hogy a levélírók a legmesszebbmenőkig megadták a tiszteletet mind a címzettnek, mind azoknak, akikről írtak. Épp ezért találkozunk az asszonynevek oly széles skálájával.

Feldolgozásomban nem csupán 96 nevet mutatok be, hanem annál többet. Hisz ugyanazon személyt többféleképpen említettek, szólítanak meg, vagy szerepeltetik a nevét a címzésben. Pl. Kanizsai Orsolya, Nádasdy Tamásné, Orsikám, Orsolla asszony stb.

Női nevek

1. Teljes személynév:

Bánffy Erzsébet, Bánffy Ilona, Báthory Örsébet, Csikó Magdolna, Drágffy Magdolna, Hássági Borbála, Kys Kata, Lengyel Magdolna, Lengyel Zsófia, Nádasdy Anna, Nádasdy Katóka, Nádasdi Orsik ~ Ursula, Sárkán Ursula, Somly Borbála, Széchy Margit, Szele Erzsébet, Szlúny Anna, Taky Margit.

A keresztnév néha csak becézett alakban található meg.

2. Csak keresztnév:

Katóka /lányom/, Margit /soproni apáca/.

Mindkét esetben a név után közvetlenül mintegy közzsói értelműt találunk a pontos azonosítás végett.

3. Keresztnév + asszon:

Margit asszon /Sárkán ~ Sárkány/.

A levél írásakor még nem volt férjnél, feltehetően a kora miatt tették neve után az asszony köznevet.

4. Nem keresztnévi eredetű:

Ékes, Kegyes.

Mindketten Nádasdy szolgálói, nevük jellemükre, lelki tulajdonságukra vonatkozhat.

Asszonynevek

1. Lányneven említett asszonyok:

Cseh Margit /Sárkány Antal első felesége/, Dersffy Potencia /Ayczingerné/ Kanizsai Orsolya /Nádasdy Tamásné/, Pálfalvay Magdolna /Sárkány Antal második felesége/.

2. Női keresztnév + asszon:

Anna asszon, Borbála asszon, Ilona asszon, Kata asszon, Margit asszon, Orsolla asszon, Sófi asszon, Ursula asszon,

A női keresztnév említésekor nem tudták a -né képzővel kifejezni a férjes állapotot, ezért mindig az asszony köznévvél helyettesítették azt.

3. Teljes női személynév † asszon:
- Araný Ady asszon, Coron Dorkó asszon /Gyulaffy János felesége/.
4. A férj családneve † asszon:
- Homonnay asszon, Simon asszon, Sybryk asszon, Szentlászlay asszon.
- A személyek ilyen néven történő említése ma idegen, szokatlan számunkra.
5. A férj családneve †né † asszon:
- Balassiné asszonyom, Bánné asszon, Mayláttné asszonyom, Mollarné asszon, Pálfiné asszon, Serédyné asszon, Turzóné asszon.
6. A férj családneve † uram † -né:
- Bathyány uramné, Dobó uramné, Maylád uramné, Zriny uramné.
- A -né képző valamikor nemcsak tulajdonnévhez járulhatott, hanem köznévhöz is. Ezt a formát őrzi még ma is a foglalkozás † -né, méltóságnév † -né képzős alak /l. 14. pont./.
7. A férj családneve † -né
- Ayczingerné, Basarabné /?/, Drágffyné, Einzingerné, Gálfiné, Hermerstranerné, Kinspergerné, Latráné, Manesné, Menezesné, Podmaniczkyne, Senneyné, Svorciáné, Tarnolczyné, Thurzóné, Uzsainé, Vajdáné, Zýnyeyne.
- Bár a családnevek legtöbbje nem magyar eredetű /német, lengyel stb./, mégis igazodik a magyar szóképzési módhoz.
8. A férj teljes neve † -né:
- Bagdy Gyergyné, Bakách Sándorné, Balassy Sidmontné, Batthyány Ferencné, Beg Györgyné, Bezerédj Mihályné, Dersffy Istvánné, Füsztüy Mártonné, Hahóty Jánosné, Hosszutóti Bernáltné, Káldy Gergelné, Kanizsai Lászlóné, Kávásy Albertné, Kis Lukácsné, Mayláth Istvánné, Nádasdy Ferencné, Nádasdy Jánosné, Nádasdy Tamásné, Nagy Antalné, Ördög Lászlóné, Paladin Márkné, Pekry Lajosné, Pethew

Gáspárné, Priny Mihálné, Rajky Istvánné, Sárkán Bernálné,
Sennyei Ferencné, Szalai Péterné, Szép Gáspárné, Uszay
Jánosné.

9. A férj teljes neve + -né + leánynév:

Blagay Istvánné Frangepán Dorottya, Csaby Istvánné Béri
Katalin, Erdődy Péterné Puchaim Dorottya, Nádasdy Mártonné
Domonyai Dorottya, Ládonyi Miklósné Teresdy Potencha,
Mayláth Istvánné Nádasdy Anna, Tarnóczy Andrásné Kerheny
Borbála, Szele Balázsné, Nádasdy Zsuzsanna.

Mint kitűnik a 8--9. pontba soroltak adják a névanyag leg-
nagyobb százalékát. 30 fő szerepel asszonyneven, mellette
8 fő asszony + lánynéven. Ez utóbbi csoportban talákoztam
két olyan esettel, amelynél az özvegységet is jelölték:
néhai Ládonyi Miklósné és néhai Csaby Istvánné. Ez utóbbi
eredeti írásban:

nehaj chabý I{thwanne
berý katherýna.

10. A férj családneve + az asszony keresztnéve:

cateryna batthyaný /Batthyány Ferencné/.

11. A férj keresztnéve + uram + -né

... Bertalan uramné.

12. A férj keresztnéve + -né:

... Bernálné.

13. A férj keresztnéve + foglalkozása + -né

... Filep deákné

14. Női keresztnév + a férj méltósága + -né

Anna királyné, Izabella királyné.

Ez utóbbi öt csoportba csak 1--2 nevet lehetett besorolni,
mivel előfordulásuk ritka.

A közölt példaanyag bizonyítja, hogy a XVI. században az asszonynevek -né képzős formája előretört és megszilárdult. Az átfedéseket, több alakban való előfordulásokat leszámítva a megnevezett 96 személyből 73 asszony, s közülük 62-en kaptak olyan nevet, amely a -né képzőt tartalmazza. Természetesen ezen alakok mellett más variánsokat is találunk. Az adatokból kitűnik, hogy nyelvünkben a férjes nő megnevezésére a XVI. században milyen sokféle lehetőség volt. A változás során a XX. századra nyelvünk két érdekes formával lett szegényebb: eltűnt az asszony köznévi ilyen kapcsolatban levő funkciója; a másik pedig, hogy a -né képzőt ma már a birtokos személyjeles közsók nem vehetik fel, ezekkel csupán a történelmi és irodalmi művekben találkozhatunk.

FÜLÖP LÁSZLÓ

ADALÉKOK PETŐFI NÉVADÁSÁHOZ³⁸

"Petőfi nem jelentős a névadás szempontjából munkásságának lírikus iránya miatt" -- állapította meg Kovalovszky Miklós Az irodalmi névadás c. munkájában /MNYTK. 34. sz. 60/. Petőfi életművének valóban csak egy részét alkotják azok a művek /zsánerképek, elbeszélő költemények, elbeszélések/, amelyek szereplőinek, színhelyeinek nevével kapcsolatban névadásról beszélhetünk. Az alábbiakban ez utóbbi néhány jellemzőjére mutatunk rá példákkal illusztrálva.

A névadás eredményeként szereplő személynevek egy része Petőfi alkotása, amelyek jobbára egyelemű nevek és vezetéknevek.

³⁸ Ez a cikk az 1975-ben írt szakdolgozat /A tulajdonnevek használata Petőfi Sándor műveiben/ névadással foglalkozó fejezete alapján és J. Soltész Katalin megjegyzéseinek figyelembevételével készült.

A helység kalapácsa c. "hősköltemény" közismert nevei az ún. beszélő vagy leíró nevek /vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 159/ közé tartoznak, s tulajdonképpen r a g a d v á n y n é v s z e r ű e k :

"Bagarja uram...

A csizmacsinálás

Érdemkoszorúza művésze /I, 126/.

A bort hörpölte Harangláb;

A fondorlelkű egyházfi /I, 127/.

A széles tenyerű Fejenagy

A helységi kovács." /I, 127/.

Az idézetben szereplő nevek közül a Fejenagy a legszembetűnőbb alkati sajátosságra, a Bagarja, Harangláb pedig a megnevezett személyek foglalkozásával kapcsolatos tárgyra utal. A beszélő nevek jellemző vonása a tréfás hangulat, így nem véletlen, hogy Petőfi éppen komikus eposzában alkalmazta a nevek e típusát.

Áttételesebb a kapcsolat a név közszói jelentése és a névviselő jelleme között a Barangó /Szerelem átka/ és a Kuruttyó név esetében. A hasonló morfológiai szerkezetű /igéből képzett igenév/ nevek viselői romantikus, illetőleg népi hangvételi elbeszélő költemény szereplői: Barangó -- megcsalt, elhagyott szerelmes, romantikus lovag; Kuruttyó -- feleségét elhagyó cigány, komikus figura. A költött vezetéknevek köznévi jelentésük vagy az általuk keltett asszociációk révén mintegy előrevetítik a jellemzés során kialakuló képet. Líliom Peti vezetékneve virágnév, ami elég gyakori a magyar családnevek között /vö. KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa. Bp., 1967. 94/. A névadásban mintául szolgálhatott Rózsa Sándor neve is mint betyárnév. Hasonlóképpen virágnevet /Viola/ ad betyáralakjának EÖTVÖS JÓZSEF is. Szilaj Pista /az első fogalmazványban Szittyó Pista/ vezetékneve a lelki tulajdonságon alapuló típusba tartozik /vö. KÁLMÁN BÉLA i. m. 94/. A vezetéknev közszói jelentése összhangban van a névviselő heves vérmérsékletével, J. SOLTÉSZ KATALIN szavai szerint "a vezetéknev az alak jellemére utal"

/i. m. 163./ . A ragadványnév kategóriájába tartozik Bolond Istók vezetékneve, amely szó szerinti jelentését Istók maga is cáfolja:

"Bár Bolond Istóknak hívnak

Ily bolond csak nem leszek".

A prózai művek szereplőinek vezetéknevei között több köznévi eredetű: Csigolya Dániel, Bíró Julcsa /A fakó leány s a pej legény/, Pergő Péter /A nagypapa/. A vezetéknev közzói jelentése és a megnevezett személy tulajdonságai között nincs az előzőekhez hasonló kapcsolat. Néhány vezetéknev a szereplők szociális hovatartozásának megfelelően a "nemesi" ortográfiájú és szerkezetű családnevek körébe tartozik /vö. J. SOLTÉSZ KATALIN i. m. 159/: Latóczy /A táblabíró/, Andorlaki Máté /A hóhér kötele/, Csornay András, Károly /Szökevények/. Ez utóbbi vezetéknev, városnévi /Csorna/ eredetű, de a cselekmény színhelyével nincs összefüggésben, mert az konkrét név nélküli város. Helynévi eredetű vezetéknevük van a történeti tárgyú romantikus elbeszélő költemény, a Salgó hőseinek: Kompolti Péter, Dávid Jób, Gedő Simon /Kompolt és Gedő Heves és Nógrád megyében levő helynevek/. Petőfi által költött helynév /Kálnó/ /vö. Petőfi-szótár. II. Bp. 1978. 498/ szolgált alapul "A táblabíró" főszereplőjének vezetéknevéhez, amely még egy köznévi jelentésű vezetéknevvvel is kiegészült. A hosszú, összetett név nagy mértékben hozzájárul a szereplő komikus voltának erősítéséhez, és nagyszerűen illik az ősök dicsőségével hivatkozó nemesség képviselőjére:

"Felső-Kis-Kálnai és Szent-Demeteri

Fegyveres Tamás ... hah, épen jól jöve ki!

Ő méltó dalomra! Testi-lelki képe

Bátran odaillesik Árpád idejébe" /II, 170/.

Petőfi névadására jellemző a csak keresztnévvel való megnevezés. A zsánerképek szereplőinek egy része teljes alakú keresztnévet kapott: Ambrus gazda, János gazda, Pál mester, Péter bátya. A női zsáneralakok becézőnévvel szerepelnek: a Jutka /A hold elégiája/, Sári néni.

A János vitéz c. elbeszélő költemény hatalmas szereplőgárdát vonultat fel, de a költő csak a két főhőst nevezte meg, ezzel is kiemelve központi szerepüket. Jancsi és Iluska az évszázadok óta legnépszerűbb és leggyakrabban használt két nevet kapta. Iluska neve végig változatlan formában szerepel. Jancsi neve néhányszor a ragadványnévi vezetéknevvel fordul elő, amely eredetét maga magyarázza:

"Hogyan tettem szert a Kukoricza névre?

Kukorica között találtak engemet

Úgy ruházták rám a Kukoricza nevet" /I, 205/.

A francia király János vitéz névvel illeti, de a faluban továbbra is Jancsi marad, annyi különbséggel, hogy neve mellé idősebb voltára utaló értelmező kerül: Jancsi bácsi.

Az önéletrajzi motívumokat is megjelenítő Apostolban csak a főszereplő kapott nevet, és említ egy yak Tamást. A névadás a következőképpen zajlott le:

"Minek nevezzük? ... hadd lám csak, mi volt

Tennap? ... Szilveszter napja ... jó

Legyen Szilveszter /II, 370/.

A régi névadási gyakorlaton túl, amire KÁLMÁN BÉLA is rámutatott /i. m. 46./, az adott név kiválasztásában minden bizonytalanságot játszott az a körülmény is, hogy a költő szilveszterkor született. Így a név már önmagában is életrajzi mozzanatot foglal magába.

Néhány kételemű megnevezéstől /Csigolya Dánielné, Pergő Péterné, Pató Sári, Bíró Julcsa/ eltekintve a női szereplők is többnyire csak keresztnevet kaptak: Anikó /Szökevények/, Betti, Luiza, Róza /A hóhér kötele/, Katica, Erzsi, Panni, Julcsa, Juliska /A nagyapa/, szemérmes Erzsók /A helység kalapácsa/, Borbála kisasszony, Piroska /A táblabíró/, Ildikó /Barangó/, Lidi /Szilaj Pista/, Perenna /Salgó/. A cselekmények színhelyének megfelelően a keresztnevek miliőhangulata különböző. Városias hangulatú pl. Luiza, Anikó, Betti. Ez utóbbi mint az Erzsébet név idegen becézőneve igen alkalmas annak érzékeltetésére is, hogy a vele megnevezett szereplő

"távoli", egyszer sem jelenik meg személyesen, mindig csak beszélnék róla. Falusias hangulatot árasztanak a Panni, Sári, Erzsók, Julcsa, Erzsi nevek.

A Júlia nevet, illetőleg ennek változatait két elbeszélés szereplője is viseli: a társtalan, megbélyegzett, vágyakozó ifjúval kacérkodó Bíró Julcsa /A fakó leány s a pej legény/; a mindenkivel dacoló, kitartó, első szerelméhez hűséges Juliska -- Pergő Péterné /A nagyapa/. A névadásban és a szereplők alakjának megrajzolásában áttételesen a költő személyes élményei /Szendrey Júlia/ tükröződnek, amint ezt MARTINKÓ ANDRÁS is megállapítja /A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. Bp., 1965. 232./ . Nem lehet véletlen az sem, hogy a versekben használt becézőnév fordul elő Pergő Péter meghitt visszaemlékezésében /A nagyapa/:

"Bírom végre Juliskámat"

Ha Juliskám eszembe jut

Sötétben is látok /Te az enyém, én a tied/ stb.

"Belenéztem Juliskám szeméibe, aztán megnéztem minden csillagot napkelettől napnyugotig, de egy sem ragyogott úgy, mint azok a szemek" /A nagyapa V, 104/.

Az elbeszélések férfi szereplői közül csak a szolgák szerepelnek keresztnéven: Ferkó /A nagyapa/, Jancsi /A hóhér kötele/, valamint János mester /A fakó leány s a pej legény/. A többi szereplőnek vezetékneve is van: Csornay András, Csornay Károly /Szökevények/, Csigolya Dániel, Csigolya Márton /A fakó leány s a pej legény/, Andorlaki Máté, Ternyei Boldizsár, Hiripi Gáspár /A hóhér kötele/.

A névelemek használata a szereplők egymás közötti kapcsolatától függ, illetőleg arra következtethetünk belőle. Csigolya Dániel-t a felesége Danin-nak szólítja; Csigolya Márton "A pej legény! Így említették különböző alkalomkor, de senkinek nem jutott eszébe, azt mondani: -- Csigolya Márton" /IV, 24/. Éppen ezért a Bíró Julcsa által használt Márton gazda megszólításban érezhetően több gúny van, mint a Marci névben vagy a pej legény névhelyettesítő megnevezésben /A fakó leány s a pej

legény/. A hóhér kötelé-ben a két vetélytárs következetesen vezetőnéven szólítja és említi egymást: "Andorlaki, megállj egy pillanatig!" /IV, 27/; Amint megláttam Ternyei-t megrázódtam és reszkettem /IV, 62/ stb.

A helynévadást illetően Petőfinél is az tapasztalható, hogy a név szerinti lokalizálás többnyire elmarad: "nem is volt az egész faluban az utcán senki, csak az öreg harangozó, aki a toronyból hazafelé sietett /A nagyapa V, 95/; "Sötét a város, ráfeküdt az éj /Az apostol III, 107/. A név hiányában a színhelyek földrajzi elhelyezkedésére tehát nem derül fény. A megnevezett helyszínek közül a költő által költött név a már említett Kálnó, amelyet a következőképpen helyez el:

"Tisza mellett Kálnó, azért jövünk rája,

Mert Fegyveres Tamás residentiája" /A táblabíró/.

Valódi helynevet használt a költő néhány művében. A zöld Marci-ról szóló zsánerkép színhelye a Hortobágy. Marcinak a Hortobágy volt a rendes tanyája" /II, 184/.

A Szilaj Pista c. elbeszélő költemény története a Duna partján játszódik.

"Dunaparton vadvirágok között
ülve a kislány hálót kötött" /II, 56/.

A János vitézben pedig valóságos és ezek analógiájára alkotott földrajzi nevekkal találkozunk. Lengyelország, Franciaország - Tatárország, Taljánország. A műfaj /mese/ sajátosságaival összhangban az egymás mellé helyezett földrajzi helységek nem mindig felelnek meg a valódi elhelyezésnek:

"Ekképen jutottak át Lengyelországba
Lengyelek földjéről pedig Indiába
Franciaország és India határos" /I, 193/.

A meséhez hozzátartozó elem, Tündérország - elhelyezéséről és jellemzőjéről az alábbiakat olvashatjuk:

"Tündérország: ott van a világnak vége,
A tenger azon túl tűnik semmiségbe" /I, 218/.

"Tündérországban csak híre sincs a télnek,
ott örökös tavasz pompájában élnek" /I, 220/.

Petőfi írói névadásának összegzéseként megállapítható, hogy a viszonylag kisszámú névanyagban a személynevek dominálnak. A történések színhelyét csak ritkán nevezte meg a költő, ami egyúttal azt is eredményezi, hogy történetei bárhol játszódhatnak. A személyek megnevezésekor Petőfi is alkotott neveket, amelyek megfelelnek az írói névadás másoknál is tapasztalt gyakorlatának, valamint valóságos neveink szerkezetének. Névadására a meglevő névanyag, a keresztnévek felhasználása a jellemzőbb. Választott neveinek többsége az évszázadok óta népszerű nevek közül való. A keresztnévek és ezek alakváltozatai környezetfelidező erővel rendelkeznek, s jól beleillenek az illető művek hangulatába, stílusába. A művekben szereplő nevek tehát nem funkció nélküli elemek, hanem a kontextus egyéb részeivel összhangban a mű egészének szerves alkotóelemei. Az egyes nevek konkrét funkciója pedig az adott mű komplex vizsgálata, elemzése során ragadható meg.

CSIGE KATALIN

AZ ÍRÓI NÉVADÁS NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA MÓRICZ ZSIGMOND MŰVEIBEN[§]

Témaválasztásomat több motívum vezérelte. Az egyik szálon a névtan vezetett hozzá, a másikon az irodalmi-esztétikai szempont. Érdekel, hogy egy naturalistának és realistának mondott író honnan veszi, miképp alkotja neveit, milyen funkciót szán nekik, s ezzel összefüggésben az is: a novellában és a regényben hogyan szolgálhatja az ábrázolást, a mondani-valót a tulajdonnév; milyen szerepet kaphat a kompozícióban. A munka elején tartok; eddig az anyagfeltárás során 1914-ig bezárólag céduláztam ki Móricz elbeszéléseit, regényeit, drámáit. A gyűjtés a tulajdonnév valamennyi fajtájára kiterjed, így máris hatalmas anyag gyűlt össze. A rendszerezés még nem időszerű, előadásom célja a tájékoztatás - hozzászólást, véleményyt, tanácsot kérve a további munkához. Idő hiányában nem

[§] Elhangzott 1981-ben a nyíregyházi névtani tanácskozáson.

szólhatok most a feltárt anyag iskolai felhasználásáról, inkább anyagot szolgáltatok ahhoz.

Az irodalmi névadással foglalkozó szakemberek /így Koválovszky Miklós, J. Soltész Katalin, Kálmán Béla/ figyelmét nem kerülte el Móricz Zsigmond névalkotó és névadó módszere, mégis szükségesnek látszik a teljességre törekvő anyaggyűjtésen alapuló vizsgálat. Móricz pályakezdésének töredékes és vázlatos névtani áttekintése is tanulságos lehet a további munkálatokhoz.

1. A s z e m é l y n é v a d á s sajátosságainak sorában hadd említsek először egy mennyiségi mutatót! Móricz első pályaszakaszának regényeiben nincs egyenes arányosság a terjedelem és nevek száma között. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy a szereplők száma mechanikusan összefügg a nevek mennyiségével. A legtöbb személynevet /79-et/ a Kerek Ferkóban találjuk, a monumentálisabb Sáraranyban jóval kevesebbet /29-et/. Ennek a jelenségnek a magyarázata az anekdotikus elemekben keresendő; a regény szövetébe beépülő történetek, anekdoták mindig névvel jelölt és jellemzett személyekhez fűződnek. A Jószerencsét című regénytöredékben viszont a szélesebb alapvetés, az átfogóbb társadalomábrázolásra való törekvés folyamánya a személyneveknek viszonylag nagy mennyisége /55/. Természetesnek tarthatjuk, hogy a falusi parókia zárt világában játszódó A galamb papnében kevesebb szereplőre és névre van szükség /összesen 20/, mint a kisváros világot átfogóbban bemutató Az Isten háta mögött című regényben /41/. Hogy a szereplők és a nevek száma nem egyenlő, az elsősorban a novellákban figyelhető meg, amelyekben Móricz nem nevezi meg feltétlenül a szereplőket, elegendő a köznévi megjelölés: "a lány", "a fiú", "a pap", "a tanító". Regényben is előfordul azonban, hogy késleltetve tudja meg az olvasó egy-egy főszereplő nevét /pl. Árvalányok - Miskolczi Endre, Az Isten háta mögött - Veres Laci/.

Az alkalmazott névelemek száma nagyon változó. Gyakori a puszta utónév -- teljes vagy becézett alakjában --, az utónévvel is jelölt szereplők 40 %-át csak ezzel az egy elemmel nevezi meg az író. Az alakok 50 %-ának vezetékneve is van.

10 %-ban fordul elő az utónév + kiegészítő elem típus. Utónévhez leggyakrabban a bácsi /13 %/, illetőleg a néni /32 %/ névkiegészítő társul.

A vezetéknevvel is rendelkező személyek 31 %-ának csak a vezetéknevét ismerjük, 55 %-uknak van utóneve is. A vezetéknevhez az esetek 14 %-ában járul névkiegészítő; a legtöbbször bácsi /11 %/, úr és uram /23 %/, valamilyen főnemesi rang /13 %/.

Sajátos hangulatúak a több elemű nevek, mint pl. Csipkés Komárominé /utónév nélkül a férj említésekor is/, Dietrich-Hagenfeld /utónév nélkül, herceg névkiegészítővel/, Csülkös Váci Matyi, Güzi Kis Pál, Pengő Kovács Lizi, Podhrágyi Jávor Farkas, Szobi Kertész Vince, Tokos Bocskor János.

A kiegészítő közzói elemek gyakoriak a név előtt mintegy állandó jelzői funkcióban /pl. az öreg Mukics, a vín Varnyú, a kis Juli/ s a név után /pl. Dénes bátyó, Andorás mester, Dorka kisasszony, Imre deák, Judit asszony, Misu cigány, illetőleg Bardócz kolléga, Cinke professzor, Farkas koma, Gömböcz tanár úr, Hegymegi doktor, Márk néni, Sárosi örmagy/.

A vezetékneveknek igen-nagy választékával szolgál az író. Még a leggyakoribb nevek terhelése sem túlzott: 9 Kis, 11 Kovács, 3 Nagy, 11 Pap, 8 Tót nevű szereplő található az 570 vezetéknev között. Az utónevek ismétlődése természetesen jóval gyakoribb: 14 András /a névváltozatokat is beszámítva/, 21 Erzsébet, 9 György, 10 Imre, 24 István, 38 János, 19 József, 14 Júlia, 33 Mária, 24 Mihály, 22 Pál, 20 Zsuzsanna van a 615 utónév között. Ez utóbbiak alakváltozatainak nagy bőségét figyelhetjük meg. Például: István : Están : Pesta : Pista : Pityó : Mária : Mari : Maris : Mariska : Marica : Maricuka : Mári : Marcsa : Merry; Erzsébet : Erzsi : Erzsus : Erzsike : Erzsók : Örzse : Örzsi.

A névváltozatok és becézett alakok kitűnő eszközei a jellemzésnek. Név és viselője kapcsolatáról olykor közvetlen megnyilatkozást is olvashatunk Móricz műveiben. Íme mutatóban:

- "Mariska ... érezte pesti nevének, a kedves Merry-nek hiányát..." "...megint jönnek a Mariskázások, az ostoba, haszontalan lányfecsegések..." /Regények I, 553/.
- "Milyen égi szerencse, hogy ő csak ilyen semmi kis Julis, akivel senki sem törődik. Legalább nem látták meg a nagy tűnődését. Bezzeg, ha 'Juliska' volna, akkor mindenki becézne, vigyázná; vagy akár csak 'Julcsa' lenne is, szemet szúrna akárkinek. De hát egy Juli azért Juli, mert ő csak olyan haszontalan kis teremtés, aki nem tűnik szemébe senkinek, nevet se adnak neki" /Elbeszélések I, 292/.
- "A férfi csendesesen röhögött magában, és csóváltatta a fejét. - Főríz Pesta - dünnyögte. - E s t á n az! - morogta dühösen az asszony. - Están?... Jó! Főríz Están. Hát iszen egy Fót Marcsának jó!..." /Elbeszélések I, 380/.

A vezetéknev kommentálása sokkal ritkább. Így pl.:

- Dr. Közli János "egy ifjú tanár, aki huszonnyolc éves korában az Akadémia tagja akar lenni s ezért semmi fáradságtól sem ijed meg, hogy megszerezzen csak egy sorocskát is, hogy ő közölhesse először..." /Elbeszélések I, 96/.
- "...azért vette fel az Angyal Bandi nevet, mer így szólította őt a babája, hogy angyalom" /Regények I, 644./

A kigyűjtött névanyag elemzése azt a vélekedésünket erősíti, hogy a névnek önmagában ritkán van határozott pozitív vagy negatív hangulata, ugyanaz a név rokonszenves és ellenszenves figurák megnevezésére egyaránt előfordul. A realista író névadási gyakorlata ez. Az utónév változataival, valamint a vezetéknevvvel azonban jellemezni tud Móricz, ezért sok a becézett alak is. A névtípus természetesen társadalmi hovatartozást sugall: Karay, Almássy /arisztokraták/, Csema, Dvihally, Hrba /felvidéki figurák/, Kláj, Lichtstein, Mojse /zsidók/, Drághffy, Telekessy /történelmi tárgyú elbeszélések szereplői/, Hajdók, Kis, Pap, Tót, Vég /parasztok/ és így tovább.

Csúfneveket szintén jellemzésül használ Móricz. Katlan-gané a neve a hanyag pásztornak. Tövigszár-nak nevezik a

falu egyik legszegényebb emberét, Fenekur a tót szolgálja neve szavajárása után.

Szép számmal fordulnak elő személynevek szólásokban. Részben bibliai, történelmi nevek, részben pedig népi, írói nevek kapcsán. Például: "Ferkó úgy állott, mint Lóthné Sodoma végén" /Regények I, 549/. -- "Magával tudni kell játszani, mert Rózsa Sándor magához képest úristen volt" /Elbeszélések I, 680/ -- "Örült ebben a témaszegény világban ez érdekes esetnek, mint Vak Laci a félszemének" /Elbeszélések I, 96/. -- "...kimondják rád mint Báji Samura, hogy: mentül koszmósabb, antul vakarósabb" /Kisregények I, 137/. S arra is van példa, hogy a szólásokban általánosítva használ utóneveket. Így: "közbe kellett avatkozni, hogy ez a Pista meg az a Böske ezen vagy azon a kapun menjen-é be" /Kisregények I, 12/. -- "Volt már neki elég Böskéje, Jutkája, de egyet se szeretne a sok közül ide a házába" /Elbeszélések I, 398/.

Érdekes volna földeríteni azt is, honnan ered a vezetékeveknek a gazdagsága. Annyi máris megállapítható, hogy forrása volt Móricznak a szatmári szülőföld és az atyafiság /Botpaládi, Ibrányi, Kóródi, Milotay, Nyilas, Szabados/, a gyermekkori prűgyi környezet /Báji, Csobaji, Szőke, Tarcali, Tokaji, Tügyi/, a sárospataki szomszédság /Bákainé, Gortvay, Mátis, Sárosi/, első felesége felvidéki ismeretsége /Hrba, Hrecsko, Malatinszky, Vidovszky/.

A névgazdagság ellenére vannak Móricz e korszakában visszatérő nevek is. Buckó úr /bácsi/ több novellában is megjelenik mint adomázgató szereplő, Borcza Áron falusi tiszteletes két írás hőse. Pap Énok városszéli öreg gazdaemberként egy novella, ifjú papként egy regény szereplője, Veres Pál egyfelvonásos színmű hőseként falusi ember, Az Isten háta mögött című regényben kisvárosi tanító. Olykor megkülönböztetésül betűjellel találkozunk: G. Csurka János, Fekete János, B. Fekete János, P. Nagy Lukács.

2. Móricz helynévadásáról most csak röviden szólhatok, pedig gazdag példatár alakítható ki az 1914 előtti írói termésből. Móricz Zsigmondra is érvényes J. Soltész Katalin megállapítása: "az irodalmi helynévadásban az író nyelvalkotó képzelete, hangulatkeltő és jellemző készsége nyilatkozik meg" /Nyr. 82: 61/. Az események hitelét növelik a valódi nevek, s a művekben nem ritkán találkozunk ilyenekkel: Tisza, Pest, Debrecen, Miskolc, Csaroda, Sárospatak, sőt ez utóbbi település két városrészt jelölő helynevével is: Hustác, Héce. De még a költött nevek is a valóságos érzetét keltik: Beregsarló, Baktatófalv, Túrpatok, vagy pedig hangulatukkal orientálnak: Dágvány, Bödön, Dongó /mind falunevek/. A falusi tárgyú alkotásokban dűlőnevek gazdag állományával és választékával találkozunk; ezek szerkezete a magyar helynévadás típusait követi /Ördögkő, Nagyláz, Kávási liget, Tószeg/, s olykor népi és hivatalos névadás között is különbséget tesz /Jajhegy ~ Albrecht mező/.

Érdeemes áttekinteni egy mű, például a Sárarany című regény helynévrendszerét! A Szatmár városnév mellett Öreg-Kara, Kiskara és Vezekény falunevek fordulnak elő benne, Zug az egyik falurész neve, a városban Karai út és Piac utca van, tanyanévként Akasztófapuszta szerepel. Dűlőnevek a falu határában: Nagyszeg /300 hold kiterjedésű/, Tizsasarok, Tizsatalapos, Tizsaöntés, Tizsafark, Malomalja, Rekettyés és Hatöles föld. A Pallag itt legelő. Víznév a Tisza, amelynek a névadásban betöltött szerepét az előző példák is illusztrálják. Ez a névrendszer a falu ábrázolásának hitelét nagy mértékben növeli, s Móricz kitűnő légkörteremtő képességének bizonyítéka.

Az Isten háta mögött című regényben a Garam /folyó/, Druhonyec /falv/ s maga az Ilosva /város/ név segít megteremtteni a felvidéki hangulatot. A Harmatos rózsa című regény a többinél jóval romantikusabb világát a nevek is érzékeltetik /Rablóforrás, Pintyebarlángja, Királycsúcs, Sárvölgy/, itt közelebb áll Móricz a 19. század irodalmi névadásának formáihoz.

A Kerek Ferkó egyes részeinek néprajzi hitelét fokozzák a szólásokba foglalt, illetőleg anekdotákba épített helynevek. Például: "Ez a cigány is úgy ért a hegedüléshez, mint a mada-rasi asszony a teához. ... Főzött is, de milyen! szalonnával meg vöröshagymával pirított alá, úgy főzte!" /Regények I, 631/. Vagy: "kemény e még ..., mint a páli ember vasa. ... hogyan vóna kemény, mikor esztendeje a palláson száradt!" /Uo. 639/.

3. Feltűnően gazdag Móricz pályájának ez a korai szakasza e g y é b t u l a j d o n n e v e k b e n i s .

Ezidőtájt jelentős kompozíciós szerep jutott a Móricz-re-gényekben a vendégfogadóknak, s ez nevekben is kifejeződik. Talán a legjellemzőbb típus a Nagyvendéglő, Nagyfogadó, Nagy-pizkos, Nagyszálloda, amely egyébként kisvárosban áll /Az Is-ten háta mögött, Kerek Ferkó/. Vannak valóságos városokban lé-vő vagy oda helyezett vendéglők Vadász Kürt /Sárospatak/, Pannónia /Szatmár/, New York, Pannónia /Pest/, Fekete Sas /Rozsnyó/. Ismétlődő név az Arany bárány /Jószerecsét, Nem élhetek muzsikaszó nélkül/.

Az állatok megnevezése körében a kutyanévek a leggyako-ribbak. Két fő típusuk van: ókori személynevekből eredők /Néró, Cézár, Hektor, Plútó/, és magyar tulajdonnévi vagy köz-szói eredetűek /Tisza, Báró, Rontó, Bodri/.

Szamárnév összesen kettő /Muszka, Bertalan/, szarvasmar-ha-név szintén kettő /Szőke: tehén, Cifra: bika/ fordul elő ebben az időszakban. A hat névvel említett ló közül három Csillag /a többi: Drága, Ráró, Kesely/.

A Kerek Ferkó című regényben két csillagnév kerül szóba: Kis Kutyacsillag és Fiastyúk.

Érdekes, hogy 15 különböző sajtótermék nevét említi Mó-ricz vagy valamelyik szereplője. Többségük valóban létező új-ság vagy folyóirat /Pesti Hírlap, Vasárnapi Újság, Kis Újság, Nyugat, Világ stb./, de van Móricz-alkotta cím is: Kunkerek-egyháza és Környéke, Teljes Úri Könyvtár /könyvsorozat/.

Az eddig gyűjtött anyag, az idézett példák alapján megállapítható, hogy a nevek világa tanulmányozásra érdemes Móricz Zsigmond műveiben is. A munka folytatása, a névtani, valamint az irodalmi /strukturális és stilisztikai/ elemzés figyelemreméltó tanulságokat ígér mind a tudomány, mind pedig az oktatás számára.

KOVÁTS DÁNIEL

FELÜLT LACKÓ...

Szólásmondások használatánál gyakran megesik, hogy kimondva azokat, az általuk fölidézett képek, hangulatok olyan erősen hatnak ránk, hogy nem is töprengünk eredetükön, jelentésükön. Valószínűleg így járunk, amikor Arany János Toldijának I. énekében a tikkasztó nyári meleg leírásánál olvassuk ezeket a sorokat:

Vályúnál az ökrök szomjasan delelnek
Bögölyök hadával háborúra kelnek:
De felült Lackó a béresek nyakára
Nincs, ki vizet merjen hosszú csatormára.

A szólás a múlt század eleji Földi Jánostól származó kéziratos szólásgyűjteményben bukkan föl először. Legközelebb az 1851-ből való Magyar közmondások könyvében /összeállította Erdélyi János/ lelhetünk rá: Felült neki Laczkó 'hűvösre ment a nyári munkaidőn, nem győzi a dolgot'. Magyarázatot is ad jelentésére, eredetére: a június 27-i László-nap körüli nagy meleg miatt lusta, bágyadt lesz a mezei munkás, aki ezért nem akar, nem tud dolgozni. A László személynévből alakult Lackó ~ Laci kicsinyítőképzős alak tehát a nagy nyári meleget s ennek hatásaként a lustaságot, bágyadtságot jelenti.

A szólás szinte az egész magyar nyelvterületen elterjedt. Mivel az Alföldön több a megművelendő mezőgazdasági terület, és melegebb is van ott, ezért főleg erről a vidékről gyűjtethe-

tünk egybe egy csokorra valót a szólásból. Változatai közül íme néhány: Laci ült a hátára. Hozzákötötte Laci a lovát. Nyakába tette Lackó a körtét. Közeleg a Laci. Majd lezavaram a Lacit a nyakadról. A Szamosháton is ismerik: Nem ül mos Laci a nyaka : köszt 'most nem lusta'. Felült Lackó a hátára. Az Ormányságban is használják: Laci ül a hátán. Továbbképzett alakjával is találkozunk: lacis, lackós 'lusta', laciskodik. A következő példákban már köznevesült a személynév: dolgozz már, te laci!; elment már a laci. A nyakába tette a Lackó a körtét 'lustán dolgozó férfimunkás, tétlenül ülő szüretelő lány' ugyanolyan képet, hangulatot idéz, mint amelyik szólás a Toldiban szerepel. De akkor lesz érthető is számunkra, ha nem a 'Birne' jelentésű körtére gondolunk, ami valakinek a nyakában lóg, hanem arra a vasnehezékre, körtealakú mérő súlyra, amelyik az ingaóra végén vagy a római mérleg egyik nyelvén szokott lógni. Az árulja a lacikörtét szólásban pedig már e két fogalom összetapadása, a laci-nak összetételi előtagként való szereplése fejezi ki a lustaság, bágyadtság fogalmát.

A 'lusta, renyhe' jelentést később már nemcsak a nyári meleg miatt dolgozni nem tudó emberre alkalmazták, hanem általában a dologkerülő, hitvány naplopóra is. A lacibetyár laci-előtagjában is ezt a jelentést kereshetjük.

A személynévekből alakult közszavak általában tréfás, humoros hangulatot árasztanak, a népi gondolkodás találékonysága, a nép humora hozta létre őket. Ilyenek például: gyuszi 'hús mellé rakott körítés', jancsi 'takácsszerszám', marci 'komiszkenyér', miska 'piaci kenyér; boroskancsó', sándor 'bunda', zsuska 'tekeláb'. A lackó, laci 'nyári forróság; lustaság', valamint a lőrincés a dinnye szólásban azonban -- eredetüket tekintve -- ok--okozati kapcsolatot is fölfedezhetünk, ezek metonímiás névcserével alakultak.

CSEFKÓ GYULA idézi /MNyTK. 28. sz. 135/ Apor Péter "Onographia" c. verses névmagyarázataiból azt a néhány sort, mely szerint már a XVII. sz. közepén hozzátapadt a László személynévhez a 'lusta, renyhe' jelentés:

"Ezzel /t.i. az igyekvő természetű Ádámmal/
ellenkezik, kinek László neve,
Mert többnyire tunya s lomha, mint a teve,
Csak árnyékot keres, ha süti a nap heve,
Áztattya az torkát, mint rossz fának reve."

PAPP ZSUZSANNA

MACSKANEVEK, 1982

Az utóbbi években a hivatásszerű, szervezett kutyatenyésztés mintájára a macskatenyésztés is elterjedt. A Magyar Macskabarátok és -tenyésztők Országos Egyesülete a Fédération Internationale Féline d'Europe tagjaként macskakiállításokat rendez, amelynek katalógusai feltüntetik a bemutatott állatok nevét, származását -- tudniillik a szülők nevét --, a tulajdonos nevét és lakcímét. Az 1982. decemberében tartott III. nemzetközi kiállítás katalógusa több száz törzskönyvezett díszmacska nevét tartalmazza.

A macskanévadásnak is a kutyanévadás a mintája. A nevek rendszerint több eleműek: kennelnévből és egy vagy két, kivételesen három egyedi névből állnak, pl. Kismartoni Susu, Barcikai Bájos Rebeka, v. Cassa DCCL Attila Ádám Aurél; némelykor a kennelnév is kételemű, pl. Medgyessy Keeth Celia Coréna. Hasonló szerkezetű nevük van a külföldi macskáknak, ezeknél többnyire az egyedi név áll a kennelnév előtt: Richard del Marimar, Hatifa vom Falkensee, Daisy Dagmar Baccara, Urmaxe ze Stáre Radnice, Wakan Tenkas Blue Honeychild. Szerepel néhány kennelnév nélküli macska is: Pocka, Oszkár, a kettős egyedi nevű Barbara Cilike, Arabella Marcelina.

A kennelnév, akárcsak a kutyáknál, az emberi vezetéknevezhez hasonló szerepű, de nem öröklődik apai ágon. Alakilag is vezetéknevszerű, leggyakrabban -i képzős: Erzsébeti, Szentniklósi, Sashegyi, Havasi, Kelenvölgyi, Bélatelepi; olykor költött helynévből: Vinceföldi, Pálmakerti, Lejtővári, Turulalji.

Mint hogy a legtöbb kennelemben keleti fajtajú -- elsősorban perzsa és szíami -- macskákat tenyésztenek, ázsiai és afrikai helynevekből is képeznek kennele neveket: Iszfaháni, Bokharai, Nizapuri Szimurgh, Tibeti, Calcuttai, Kairói, Egyiptomi -- külföldön: z Persie, von Tschittagong, Dar-es-Salam, v. Anatolien /helyesen valószínűleg von Anatolien; sajnos a katalógus hemzseg az íráshibáktól/. Hasonlóan motiváltak az egzotikus hangzású, valamely keleti nyelvből kölcsönzött nevek: Chai-Choi, Chan-Chong, Mekong Ráma, Sangri La. Egyedülálló típus a Szávitri Ajándéka birtokos szerkezetű kennele név.

Más kennele neveken a tulajdonos nevére vagy lakóhelyére vonatkozó információ rejlik. A Sárkány, a Tokai név a tulajdonos családnévvel azonos; Caroline v. Hause Hamman gazdája Hamman Thomas, NDK. A Zuglói Pogány kennele tulajdonosát Pogáynak hívják és Zuglóban lakik; hasonlóképpen tájékoztat az Angyal földi-Gráf név. A Pécsi kennele név Pécsre utal, a von Cassa Kassára, a Nagybányai Alba a budapesti Nagybányai útra, a Csáktornyai pedig a Csáktornya parkra. A Dorkaházy kennele nevet az anyaállat Dorka nevéből képezték.

A macskák egyedi neve nagy többségben emberi keresztnév: Anna, Aliz, Alexander, Alexandra, Beatrix, Brigitta, Bonifác, Conchita, Csaba, Csilla, Edina, Enikő, Kamilla, Mónika, Samu stb. A férfi- és női nevek általában megfelelnek az állat nemének, csak Kárpátaljai Tündi Mózsi nőtény. A játékos becenévszerű egyedi nevek legtöbbször is viselhetné ember: Cuni, Csini, Csucusu, Dixi, Zizi. A népi macskanevekre jellemző az állathívogató eredetű ci szótag és a hangutánzó mi szókezdet; Nagy Géza A bodrogközi Karcsa állatnevei /1959--1979/ c. dolgozatában /Magyar névtani dolgozatok 22. sz. 1981./ felsorolt 53 macskanév közül 26-ban, Kiss Jenő Állatnevek a rábaközi Mihályiban c. cikkében /Névtud. 7.sz. 1982. 116/ felsorolt 43 közül 21-ben megvan, köztük a leggyakoribbakban: Cili, Cirmos, Cirmi, Lukrécia /az utóbbi név Nagy Géza szerint -- i. m. 13 -- a tévé egyik műsorából származik/. A mi katalógusunkban nem ennyire sűrűn ugyan, de szintén feltűnnek a ci szótagot tartalmazó nevek: Cili, Cilike, Cila, Cecilia, Cirmók, Cini, Cicóka,

Ciceró, Cipra, Cinera, Ciráno, Ciryll, Cynthia, Ácis, Lukrécia, Patricia, Franciska, Frici, Berci, Marci, Lóci, Buci, Duci, Sanuci stb. és a mi- kezdetűek: Misi, Michell, Miksa, Mikulás, Migur, Mingin, Mirza, Mimosa; a Mirci névben mindkét jellegzetes hangkapcsolat megvan.

Elszórtan találunk történelmi, irodalmi ihletésű neveket: Hannibál, Cleopatra, Nelson, Bonaparte, a már említett Ciceró, Ciráno /nyilván Cyrano/, Cynthia; Satakéla névadója bizonyára az "Egy magyar nábob"-ban szereplő afgán hölgy, Chataquéla, noha Jókai a név kiejtését "Khatakvéla" alakban adja meg /vö. Nemzeti díszkiadás 1894. IV. kötet 109/, a "chat" elemet tartalmazó eredeti írásalak pedig macskaszzerűbb. "A dzsungel könyve" fekete párducának neve Bagira, Baghira és /talán hibásan/ Beghira, Karcsán pedig Bogira alakban /vö. Nagy Géza i. m. 11/ fordul elő; úgy látszik, népszerű macskanév. Kevésbé stílusos, hogy a vezérfarkas Akéla nevént nőstény macskának adták; ki is egészítették a lány, simogató hangzású Linda névvel.

A közzsóból lett egyedi nevek száma olyan csekély, hogy fogalomköri tipizálásra alig alkalmas. Embert jelentő szónevek: Leányka, Anyuska, Mamuska, Csibészke /aligha véletlen a becéző képző ismétlődése/; állatnevek: Tigris, Mókus, Macika; melléknévi eredetű bóknevek: Bájos, Csinos; színre utal: Kormos; idegen közzók magyar névben: Diamant, Milady. Néhány csehszlovák tulajdonú macskának latin virágneve van: Lobelia, Nymphaea, Gladiolus, Galanthus.

A névadási szokások is olyanok, mint a kutyatenyésztésben /vö. Nyr. 1967. 3. sz. 292/. Egy alomból való testvéreknek szívesen adnak ugyanazzal a betűvel kezdődő neveket: Aida és Anita, Igor és Inci, Wastel és Winnie /NDK/; néha jelentéstani, fogalomköri összefüggés is van a nevek között: Aprodisia /helyesen Aphrodisia/ és Artemisia, Flóra és Fauna -- az utóbbi különös módon kandúr. Ez a szokás azonban nem kötelező szabály: ikertestvérek Csibészke és Egmond, Natasa és Lizavetta is. Az ábécében egymást követő kezdőbetűk az anya egymást követő kölykezeit jelölik: 1981. jún. 30-án jött a világra Szende Ferencvárosi Dixi, nov. 8-án Egok /talán Egon?, 1982. márc. 5-én

pedig Freddy, Frici és Franciska ugyanattól a szülőpártól. Néha van valami hasonlóság vagy analógia a szülők -- mégpedig inkább az anya -- és az utód neve között: az említett Natasa és Lizavetta anyja is orosz nevű: Zinaida; Kairói Cecilia anyja Egyiptomi Alexandra Cili; Mazsola Délibáb egyedi névként örökölte anyja, Délibáb Juli kennelnevét.

A macskanevek annyira követik a kutyanévek mintáját, hogy némelyikük inkább kutyára illik, mint macskára. Pusztaszeri Diana Dáma, Rónalaki Asztor nevében a puszta, róna elem pásztorkutyát sejtet; a Diana nevet vadászkutyáknak szokták adni, Asztor is kedvelt kutyanev /vö. Nyr. 1967. 3. sz. 298/. A Loncsos-Hegyi Bernadette név sokkal inkább loncsos bundájú bernáthegyi kutyát asszociál, mint kecses sziámi cicát. Lehetőséges, hogy ezekben a kutyás nevű kennelekben eredetileg kutyákat tenyésztettek; feltevésemet arra alapozom, hogy némely kennelnév /pl. Vak-Bottyán, Körösparti/ kutya- és macskakiállítás névjegyzékében is előfordul. A legkevésbé illik szobában nevelt luxusmacskára a Vagabund és a Kóbor név.

Más macskanevek -- ebben is a kutyanévekhez hasonlóan -- teljesen embernévszerűek, pl. Újlaki Krisztián, Dévai Alfonz, Bajáki Horváth Anikó. Vannak azért olyan nevek is, amelyek elárulják, hogy viselőjük macska: Angyalföldi-Gráf Dorombi Migur, Pécsi Kacor Anikó /vö. "Kacor király", mese/, a külföldiek közül Kibo vom Katzenstein, Barbara Bell Chat, Beauty the Cat, Gema-Cat Bessy; ide sorolható még Arlene de la Chatoyance /a fr. szó jelentése 'színhátszó csillogás, amilyen a macska szeméé/ és Kardinal v. Mausberg is. Bastet z Kartouz egyedi neve az egyiptomi macskaistenőé, kennelneve pedig a "karthauzi" macskafajtára utal, amely nincs ugyan feltüntetve a katalógus fajtajegyzékében, de le van írva Anghi Csaba "Macskák, cicák" c. könyvében /Bp., Mezőgazdasági Kiadó 1969. 89/. A szóban forgó macska különben a fehér perzsák között szerepel. Elsőrendűen macskanevek a ci vagy mi szótaggal kezdődők és a macska fajrokonait felidéző nevek: Tigris, Riki Panthera, a kedvelt Baz/h/ira, Shir Khans Lady Amelia /"A dzsungel könyve" tigrisé-

től kölcsönzött kennelnév/ és az állatkerti oroszlánévként ismert Szimba.

Elég gyakori a macskanevekben a színmegjelölés, Erzsébeti Kormos Belzebúb kivételével idegen nyelven: Arlette Nigra Mater, Black Eric Pascal /fekete/, d'Aragon White Starfighter, Snow Prince von Pastell /fehér/, Red Zimbo Chai-choi, Jein Copper Sky /vörös/, Nizapuri Szimurgh Azurée, Tsar Blue Zvezda of Casein /kék; az utóbbi úgynevezett "orosz kék" fajta, amire az orosz névelemek is utalnak/, Monacói Silver Amarilla /úgynevezett "ezüst chinchilla"/. De a színmegjelölés néha félrevezető: Nagybányai Alba Hannibál például nem fehér, hanem vörös, Szentmiklósi Black Samu nem fekete, hanem "krém perzsa", Charlotte Stella Argenta sem ezüst, hanem "burma barna". A színjelnevezések lehetőségei egyébként koránt sincsenek még kiaknázva.

Névstatisztika készítésére nem vállalkoztam; ehhez a kiállított háromszáz macska neve a szülőkével együtt is kevés, azonkívül a katalógus bosszantó pontatlanságai is akadályozzák a megbízható feldolgozást. Így is nyerhetünk azonban némi képet a hivatalos macskanévadásról. A névanyag természetesen nem annyira színes és változatos, mint az az ötször akkora kutyanévanyag, amelyet tizenhárom évvel ezelőtt tanulmányoztam. De tekintélyes névbőségre vall, hogy kevés név ismétlődik, ezek is csak két-háromszor fordulnak elő /a Frici négyszer/. A magyar tenyésztésű macskák neve akkor is magyar szerkezetű, ha idegen névelemekből áll /pl. Mexikói Siebel Barbara/; a kutya-nevek között olyanokat is találtam, amelyekben magyar névelemek idegenszerű szerkezetben állnak /pl. Ari Arany of Kapoly/. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy a tenyésztőkből nem hiányzik a névkultúra iránti fogékonyság. Jó volna, ha a kutya-nevek példáját leginkább a fajtajelleggel összhangban levő, ötletes, stílusos nevek adásával követnék.

J. SOLTÉSZ KATALIN

GYÜMÖLCSNEVEK A BÜKKALJÁRÓL

A Bükk-hegység déli, az Alföldnek simuló lábánál fekvő települések életében fontos szerepe volt a gyümölcsstermesztésnek. A vulkáni tufa mállásával keletkező talaj, a déli lejtők, a sok napsütés nemcsak tüzes borokat adó szőlőt, hanem igen sok gyümölcsöt is termelt. A gyümölcsfák főleg a szőlőskertekben teremtek. Zömmel gyenge minőségű, alig ápolt, gyakran félvad fajták voltak ezek, termésük mégis fontos árucikke volt az Alföld és az északi hegyvidék közötti árucserének, lényeges tényezője a nagytáji munkamegosztásnak. A Bükkalja gyümölcsstermesztő gazdái már az elmúlt századokban is leszekeztek termelvényeikkel -- főleg friss gyümölcs, kevesebb lekvár és aszalvány -- az Alföldre, ahol a parasztgazdákkal pénzre, de elsősorban terményre cserélték azokat. Ezekről a kereskedő utakról a XIX. század első harmadából már történeti adatok és statisztikai munkák is szólnak /FÉNYES ELEK, Magyarország geographiai szótára Pest, 1851. I, 72. stb./, s nincs okunk feltételezni, hogy a korábbi századokban nem élt volna hasonló formája a gyümölcskereskedelemnek. Az emlékezetben kellő biztonsággal megragadható időszakban, az 1910--20-as években a Bükk-aljáról a Jászságig, a Hajdúságig, a Nyírségig eljutottak a gyümölcsös szekerek, s mélyen bejárták dél felé, a Tisza-völgyön is az Alföldet.

A gyümölcsstermesztés jelentőségéről tanúskodik -- egyebek mellett -- a gyümölcsnevek jelentős száma és változatossága is.

Gyűjtőmunkámat az alábbi településeken végeztem: 1. Cserépfalu, 2. Cserépváralja, 3. Sály, 4. Borsodgeszt, 5. Kisgyőr, 6. Bükkzsérc, 7. Szomolya, 8. Noszvaj, 9. Bogács. /A falvak sorszáma a közölt anyag után zárójelben szerepel./

A gyümölcsök közül a szilva volt a legfontosabb és legkelendőbb árucikk. A ponyvával letakart kocsiderékba öntötték, s onnan vékaszámba vagy kilóra árulták. Minden faluban a berci vagy bercencsei fajtából termett a legtöbb, melyből főleg lek-várt főztek. A két, általánosan használt névalak mellett felbukkan a berci /9/ és besztercei /6/ forma is. /A berci, bercencsei szilvanév elterjedéséhez vö. ÚMTSz. I, 442, 458/. Minden faluban megtermett a pálinkának való bódi szilva, amit egy noszvaji adatközlő boldogasszony-szilva néven említett. /Rendszeresen árult Pest megyében, főleg a Galga-völgy falvaiban is, l. alább./ Általánosan ismert nevek ezek mellett a lószemű, a vörös vagy veres szilva. Felbukkan ezeken kívül a durkó vagy duránci /1, 3/, a füstös- /1, 9/, gömbölyű- /1, 9/, a dürgő- /1/, fehérszilva /1/, kutyatökű /1/, a herceg- /3/, a király-, cukor-, muskotáros ~ muskotályos- /4/, a tojásszemű- /7/, a barack-szilva /8/, valamint a török-berci és a Dániel-szilva /9/.

Talán még nagyobb változatosságot mutatnak a körtefajták, melyek ugyancsak nagy jelentőséggel bírtak az árucserében. /Például Bükkzsércről még az 1930-as években télen, karácsony előtt is elmentek a Hajdúságba téli körtét árulni./ A nevek itt nem mutatnak falvanként jelentős eltérést, leszámítva azt a néhány névalakot, ahol az előfordulás helyét külön is jelzem. Általánosan elterjedtek a bacsa, pirosbacsa, pirosbacsó /Cserépfalu, Balázs Géza gyűjtése/, buzás körte ~ buzával érő körte /7/, árpás körte ~ árpával érő körte /7/, zabos körte, epres körte, fejedelem- és Sándor-körte. Több fajtája ismert a császárkörte-nek: Vilmos-, olasz- és őszi császár. Több helyen előfordul a téli- és nyári pergament, másutt zöld purgament és sárga purgament /6, 8/. Ritkábban említik a Mihály körté-t /4/, szentmihály körte /3/, a méz-, szépasszony- /4/, a nyakas- /8/, a zöld-, a pulyka- és a szotykos körté-t /5/. Általánosan ismert tulajdonságot jelez a muskotál ~ muskotál alak /1/, viszont csak egyhelyütt tűnt föl a bákó /1/ és a paramancs /1/ körtenév.

Aránylag kevés cseresznyefajtát ismer a Bükkalja népe, noha -- elsősorban a szomolyai rövidszárú fajta révén -- jeles termőterülete e táj ennek a gyümölcsnek. Általánosan ismert a korai- vagy májusi cseresznye, a fekete, karmazsin, ropogós, rövidszárú, halyag, nagyszemű, ótott jelző-nevek, s mindenütt ismerik a szomolyai cseresznyét. Ez utóbbiból több félélet tartanak számon, de nincs külön nevük. Csak egy településen bukkan fel a póta /7/, valamint a kovácsjankó /9/ cseresznye-név.

Még szegényesebb a meggyfajták elnevezése, a természetett fajták sora. Valamennyi faluban ismerik a spanyol, cigány és a pándi fajtákat, valamint a halyag- és az ótott meggyet. /Ez utóbbi több fajtát takar./ Ritka a piros meggy /1/, a csáti-, üveg- és ragyogós meggy névalak /4/.

Hasonlóan szegényesek a sárgabarack nevek: fajtákat nem nagyon tartják számon. Említést érdemel az aranybarack /4/, az aprószemű tengeribarack /4/, valamint az általánosan ismert kajszi vagy kajszin és a rózsabarack elnevezés.

Gazdag viszont az almanevék sora, köztük több, ma már nem természetett fajta is felbukkan. Valamennyi településen ismerik a borézü, a selymes vagy selyem, csörgő vagy csörgős, a szentiváni vagy szentiványi, a fontos, a rétes, a kormos, a sóvári, a jonathán /az ejtésben a h hang általában erős!/, a delics, delicsecs /4/ alma. Több helyen felbukkan a mesánszki /3, 4/, a jáncsecsű /9/ vagy jányecsecsű /1/. Előfordul a paradicsom alma /4/, újabb fajta az aranyparmin vagy aranyparmen /1/, s ritkán a régi almafajták: a batul vagy batur /4/ és a törökbálint /4/ vagy törökbálinti /1/.

Említést érdemel még néhány diófajta neve is, bár ezeket kevesen ismerik, nem igen tartják számon. Általános a papírhajú, papírhéjú elnevezés, de felbukkan ezen kívül a varackos- /8/, tökös- /9/ és a bika-dió /4/ elnevezés is.

A Bükkalja történeti szőlő- és borkultúrájával együtt behatóbb vizsgálatot érdemelne a szőlőfajták és borfajták terminológiája, mivel ez nem csupán nyelvi, hanem népestörténeti folyamatokra is fényt deríthetne /vö. BALASSA IVÁN, A To-

kaj-hegyaljai borfélések terminológiája. MNy, LXXI, 299--308/. Ezúttal csupán néhány szőlőnevet közlök, melyek közül több általánosan elterjedt a magyar nyelvterület borvidékein: rizling, leányka, olasz, hárslevelű, nagyburgundi, delevári vagy delavári, saszla, mézesfehér vagy mézesfejér, másutt fejérmézes /8/, oportó, medok, csabagyöngye, kecskececsű, furmint, ezerjő, otelló, izabell /4/ vagy izabella. De külön említést érdemel néhány, bizonytalán tájnyelvi névalak: lompos saszla /8/, a deravera /7/ alakban felbukkanó delavári, valamint a pasatutyi /7/.

Bár a fentebb felsorolt, száznál több gyümölcsnév jelentős része ismert a pomológiai kutatásokból /RAPAICS RAYMUND, A magyar gyümölcs. Budapest, 1940./, s nem ismeretlen a nyelvtudomány számára sem, mégis úgy vélem, hogy alkalmas néhány következtetés levonására. S itt elsősorban névtani következtetésekre gondolok, bár kétségtelen, hogy a gyümölcsnevek a tulajdonnevek és a köznevek határán helyezkednek el. /A fajták pontos meghatározása amúgy is kilátástalannak tűnik, s alapelveként elfogadható, hogy a nevek száma nagyobb az ismert fajtánál, vagyis ugyanannak a fajtának többféle neve lehet akár egy településen belül is./

1. A névanyag alkalmas a névadás néhány típusának megragadására. Ezek a következők: a/ külső tulajdonságok alapján /íz, szín, forma/ történő névadás. Lényegében a minősítő jelzők fokozatos tulajdonnévvé válásának lehetünk itt tanúi, melyek különböző szinteken rögződtek az élő tájnyelvben. Természetesen nem merevek itt a határvonalak sem. A borézű több almafajta minősítő jelzője is, mégis a Bükkalja településein általánosan és egyértelműen egy fajta, a nyár elején érő, korai almát jelöl. Azok a jelzők viszont, amelyek általánosabb érvényűek, több fajta gyümölcsre is vonatkoztathatók, mindig alárendeltek, s csupán egy-egy tulajdonságát minősítik az illető fajtának: pl. halyag meggy és -cseresznye, karmazsin cseresznye, sárga- és zöld purgament körte stb.; b/ Származási helyre /?/ utaló nevek: Ez a fajta névadás már a XVI. századi nyelv-

ben nyomon követhető /vö. RAPAICS i. m. 314/. Pl. csáti meggy, pándi meggy, szomolyvai cseresznye stb.; c/ Az érési időszakra, a vegetációs ciklus lezárultára utaló nevek: Mihály-körte, májusi cseresznye, buzás- vagy buzával érő körte, árpás- vagy árpával érő körte, szentiváni alma, stb. Fel kell hívni azonban a figyelmet arra, hogy amíg pl. a buzás körte-típus nem lokalizál, mert bárhol a vegetációs időszak azonos szakaszához, az aratás idejéhez köti a gyümölcs érését, addig a szentiváni, szentmihály, stb. névalakok csak olyan régióban bukkanhatnak fel, ahol a naptári év azonos szakaszában vagy attól minimális eltéréssel érnek be ezek a gyümölcsök. Így már az Északi-középhegység és az Alföld eltérő vegetációs ciklusa is ellentmondani látszik az effajta nevek párhuzamos előfordulásának, következésképpen talán nem zárható ki az sem, hogy a koranyári körte elnevezése is azért változik búzával érő, rozssal érő, árpával érő, zabbal érő alakokban a magyar nyelvterület különböző részein, mert a gabonafélék érésének és betakarításának néhány hetes ciklusán belül változó időszakban érik be a termése.

A névanyag jelentős része nem sorolható be a fenti típusokba. Elterjedésük és etimológiájuk nagy figyelmet érdemelne! Közülük nem egy a magyar nyelvterület jelentős részén elterjedt lehet, mint pl. a bacsa ~ bacsó körte, amely a Szilágyságban éppen úgy ismert, mint a Bükk-vidéken /UMTSz. I. 300/.

2. RAPAICS RAYMUND kutatásaiból tudjuk, hogy a névanyag jelentős része középkori eredetű. Az árpával érő körte neve már XIV. századi oklevélben felbukkan, XV. századi forrás említi a mézkörtét /RAPAICS i. m. 85/, XVI. századi forrásokban pedig ott szerepel a kecskececsű szőlő, leánycecsű alma, borízú alma, besztercei szilva, lőszemű szilva, tengeri barack /RAPAICS i. m. 119/. Egyébként is feltűnő, hogy a korai fajták nevei egybeesnek a XVII--XIX. századi kertészeti munkák nomenklaturáival. Ennek okát nehéz lenne az egész magyar nyelvterületre kiterjedő anyaggyűjtés hiányában megmagyarázni. Feltehetően sejteti azonban a gyümölcsstermesztő gyakorlat és a

kertészeti irodalom korai összefonódását, bár az információ-áramlás irányait, illetőleg azok arányát jelenleg nem ismerjük. Úgy vélem, hogy a történeti névanyag lassan változó struktúrájába nem illeszkedett szervesen a gyümölcsállomány valódi összetétele, a praktikus termesztői gyakorlat szókincese. Azonos név különböző fajtákat is takar. Különösen igaz ez, ha belegondolunk, hogy a terület gyümölcsösei századunk 20-as, 30-as éveig, sok helyütt még ma is, jobbára magatermő, alig gondozott, sokféle módon elfajzott, gyenge és vegyes állományt neveltek. Vagyis nem tartom kizártnak, hogy a változó termesztési gyakorlat mobilabb struktúrája mintegy nyelvi szubsztrátumként őrizte meg a gyümölcsnevek stabilabb struktúráját. Aligha vitatható, hogy a névanyag szerkezete és a termesztői gyakorlat között határozott eltérések fedezhetők fel. Az ismerttetett tenyésztői gyakorlat lényegében ki is zárja a korábbi fajták fennmaradását: így a névanyag stabilabb állománya ma már mást takar, mint akár néhány évtizeddel ezelőtt.

Az mindenképp valószínűnek látszik, hogy a távolba elszekerező gyümölcsárusoknak nem kis szerepük lehetett a névanyag egységesedésében, beleértve ebbe az országhatárokat is átszelő "nemzetközi" gyümölcskereskedelmet és a nagytájak közötti cserét egyaránt.

3. Érdekes jelensége a névnyagnak az "irodalmi" nyelv gyümölcsneveinek besimulása, igazodása a tájnyelvhez, vagyis a gyümölcsnevek "tájnevesülése". Jó példája ennek a masáncki vagy mesínki alma mesánszki alakban való felbukkanása, a bergamot körték pergament, purgament alakja stb. Kétségtelen az is, hogy a bemutatott anyag számos, már eltűnt gyümölcsfajta emlékét őrzi.

4. A kistájon belül olyan gyümölcsnevek is élnek egymás mellett, amelyek elterjedése -- a pomológiai irodalom szerint -- másutt, pl. az Alföldön jól elválasztható. RAPAICS szerint Debrecen környékén pándi meggyet ismernek, ugyanakkor Kecskemét környékén és a Duna-Tisza közén üvegmeggy ennek a fajtának a neve /RAPAICS i. m. 301--2/. Falvaink közül Borsodgeszten

üvegnyegy-et ismernek, pándi-t nem, a többi településen viszont csak a pándi névalak fordul elő. Egyes nevek esetében az aránylag kis területen belül is határozott különbségek tapasztalhatók, melyekről a tájnyelv szűk keretei között aligha mutathatók ki, hogy belső fejlődés vagy migrációs folyamatok eredményei.

Még néhány apró megfigyelésre alkalmat adott az összegyűjtött névanyag s a néprajzi anyag, mégis úgy vélem, hogy kellő összehasonlító adatok hiányában ezek erősen hipotetikusnak tűnhetnek. Azt azonban talán a fentiek is érzékeltetik, hogy a gyümölcsnevek gyűjtése és vizsgálata fontos részét képezheti a népnyelvi és néprajzi kutatások regionális feladatainak.

VIGA GYULA

